

Izvorni znanstveni rad
UDK 343.62(497.5 Dubrovnik)“1667/1808”
Priljeno: 14.1.2001.

“DVIJE IZGUBLJENE DUŠE”: ČEDOMORSTVA U DUBROVAČKOJ REPUBLICI (1667-1808)

NELLA LONZA

SAŽETAK: Temeljem analize spisa Kaznenog suda te usporedbe s rezultatima istraživanja za druga europska područja, razmatraju se društveni, antropološki i pravni aspekti zločina čedomorstva u Dubrovačkoj Republici (1667-1808). Rekonstruira se mreža socijalnog nadzora nad ćudoredem i reakcija društvene grupe (obitelji, bratovštine, sela, itd.) na izvanbračnu trudnoću i čedomorstvo. Analiziraju se specifičnosti kaznenog procesa (osobito dokaznog postupka), ishod postupka i penalna politika.

1. Čedomorstvo kao istraživački izazov

Sudske dokumente o dubrovačkim čedomorstvima od velikoga potresa do pada Republike obradio je Nenad Vekarić u sklopu veće studije o ubojstvima među srodnicima.¹ Njegov izbor građe, analiza kvantitativnih pokazatelja i razmatranje društvenih okvira bili su polazištem i ovoga rada.² Cilj

¹ Nenad Vekarić, »Ubojstva među srodnicima u Dubrovačkoj Republici (1667.-1806.).« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 37 (1999): 95-155, osobito poglavlje “Čedomorstva”: 114-120. Ondje su navedeni i kraći izvodi iz sudskih zapisnika.

² Osim rezultata vlastitih istraživanja sudskih spisa, raspolagala sam i sažetim ispisima sudskih predmeta koje mi je stavio na raspolaganje Nenad Vekarić, na čemu mu ovime zahvaljujem. U ovome radu sudsku građu uvijek citiram navođenjem prvog i posljednjeg lista na koje se zapis proteže, bez obzira što ne teče u kontinuitetu. Svi neobjavljeni izvori pohranjeni su u Državnom arhivu u Dubrovniku.

Nella Lonza, znanstveni je suradnik Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku. Adresa: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Lapadska obala 6, 20000 Dubrovnik.

mi je da, postavljanjem onih istraživačkih pitanja koja nisu iscrpljena te primjenom drugačije metodologije, proniknem u širi društveni, a posebice pravni i antropološki kontekst koji okružuje fenomen čedomorstva.

Pokušaj istraživanja čedomorstva kao socijalne pojave sudara se s brojnim barijerama. Budući da je u prirodi čedomorstva potaja, tamna brojka sigurno je izrazito visoka, nad čime su zdvajali gotovo svi koji su tu temu proučavali. No, problem nije samo u nepotpunosti kvantitativnih pokazatelja, nego i u zamagljenosti društvenih odnosa koji okružuju neželjeno roditeljstvo i čedomorstvo. Čitav splet društvenih niti u sudskim spisima samo se gdje gdje nazire, a pogled u sferu seksualnosti ostaje gotovo posve ma zastrt. Kako nisu svi suci odnosno kancelari jednako detaljno i ažurno registrirali iskaze svjedoka i druge dokaze, i taj je raspoloživi materijal neujednačene kvalitete.³

1.1. Suditi za “nepostojeći” zločin

Onima naviklima na koncepte modernog prava može se učiniti neobičnim da dubrovački kazneni propisi ne posvećuju pozornost zločinu čedomorstva.⁴ No, to ne znači da se to zlodjelo nije suzbijalo i kažnjavalo. U razdoblju u kojem načelo legaliteta još nije bilo čvrsto postavljeno, u Dubrovniku, kao i drugdje u Europi, podlogu kaznenom suđenju nisu tvorili samo zakoni, već čitav splet kaznenopravnih izvora različite prirode, među kojima su značajno mjesto zauzimali doktrina i sudska praksa.⁵ Dubrovački sudski spisi ne samo da potvrđuju da se tom zločinu sudilo, već i pokazuju od kojih je elemenata bila sazdana *figura criminis*.

Čedomorstvo se općenito tek u srednjem vijeku počelo smatrati zasebnim zlodjelom. Kanonsko pravo izdvojilo je *infanticidium* iz skupine ubojstava

³ Na pr. ponekad se formalno otvarao sudski postupak čim je nađen leš novorođenčeta, premda proces nije mogao napredovati zbog posvemašnjeg izostanka drugih dokaza. U drugim slučajevima nije tako postupljeno; primjerice, 1784. nađeno je u Posatu odbačeno novorođenče, no kazneni postupak nije pokrenut (usp. *Detta*, ser. 6, sv. 83, f. 74).

⁴ Među normativnim izvorima, čedomorstvo se spominje jedino nakratko u odredbama zapisanim u službenoj knjizi župske kancelarije, vjerojatno u 17. st., (Josip Lučić, »Uprava u Župi dubrovačkoj«, u: Josip Lučić, *Iz prošlosti dubrovačkog kraja u doba Republike*. Dubrovnik: Časopis Dubrovnik, 1990: 369).

⁵ O tome opširnije Nella Lonza, *Pod plaštem pravde: Kaznenopravni sustav Dubrovačke Republike u XVIII. stoljeću*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 1997: 31-37.

među krvnim srodnicima (*parricidium* u rimskom pravu), predvidjelo za njega sankciju u obliku posebnog oblika pokore, a teškoće dokazivanja nastojalo riješiti pomoću tzv. prisege očišćenja (*purgatio canonica*), kojom je optuženica morala potvrditi svoju nevinost, sama ili uz određeni broj surprisežnika.⁶ Svjetovno pravo preuzelo je od crkvenog koncept zločina čedomorstva, a na daljnje profiliranje tog kaznenog djela u ranom modernom razdoblju najснаžnije su utjecali procesni razlozi - problemi dokazivanja čina kojem redovito nema svjedoka.

Tijekom srednjeg vijeka u europskom kaznenom procesnom pravu izgrađen je dokazni sustav koji je trebao voditi sud u ocjeni dokaznog materijala. Zamišljeno radi pomoći sucima ali i sputavanja nepoželjnih improvizacija, novo dokazno pravo ubrzo je pokazalo svoju osnovnu manu - nemogućnost prilagodbe okolnostima konkretnog slučaja. Osnovna postavka prema kojoj se osuđujuća presuda mogla donijeti samo na temelju neposrednih dokaza i to ili suglasnih iskaza dvojice svjedoka očevidaca ili priznanja, u praksi je prijetila neefikasnošću kažnjavanja. Stoga su uporedo s postavljanjem dokaznih načela već uvedeni prvi izuzeci. Time se kreirala "siva zona" u kojoj su dokazni zahtjevi bili niže postavljeni, a sudačkoj prosudbi prepušteno više mjesta (kod lakših zločina i onih počinjenih pod posebnim okolnostima, na pr. noću, osuda se mogla temeljiti na slabijem dokaznom materijalu, primjerice na iskazu jednog svjedoka; kod najtežih zločina primjena torture trebala je polučiti priznanje). Premda je konzistentnost dokaznog sustava bila načeta već vrlo ranim iznimkama, najizrazitiji se proboj dogodio u 16/17. st. posredstvom tzv. izvanredne kazne (*poena extraordinaria*), osude na kaznu blažu od redovite, ako su počinitelja teškog zločina teretili nepotpuni dokazi.⁷

Istovremeno s razradom općih dokaznih pravila, traženi su odgovori na posebne probleme dokazivanja kod pojedinih zlodjela. Kod čedomorstva teškoće su se sastojale u tome što svjedoka samome činu u pravilu nije bilo, te što se teško utvrđivala ključna činjenica je li dijete rođeno mrtvo, je li umrlo pri porodu ili je bilo umoreno. Dakle, primjenom općih dokaznih načela, pa čak ni onih "ublaženih", sud ne bi mogao donijeti osuđujuću presudu, odnosno izreći najtežu kaznu, iako je niz okolnosti ukazivao na to da

⁶ Vidi: R. M. Helmholz, »Infanticide in the Province of Canterbury During the Fifteenth Century.« *History of Childhood Quarterly* 2 (1975): 379-383.

⁷ Vidi: John H. Langbein, *Torture and the Law of Proof: Europe and England in the Ancien Régime*. Chicago-London: The University of Chicago Press, 1977: 47-50.

je dijete ipak ubijeno. Izlaz iz ovog procijepa potražen je u oblikovanju kaznenog djela čedomorstva kod kojeg vrijede zasebna pravila o teretu dokaza i utvrđivanju činjenica.

Već najraniji propisi europskih zemalja koji su taj zločin zasebno regulirali, redovito su posvećivali znatnu pozornost dokaznim pitanjima.⁸ Iznadena rješenja nisu svugdje bila istovjetna, no sva su oslobađala optužbu tereta dokazivanja pojedinih okolnosti, pružajući sudu oslonac u pravnim predmnjevama (presumpcijama). Tako je prema Kaznenom zakoniku za njemačke zemlje Karla V (*Constitutio Criminalis Carolina*) iz 1532. na čedomorstvo ukazivala svaka smrt novorođenčeta ako je dijete bilo izvanbračno, te ako su trudnoća i porod bili prikrivani.⁹ Francuski propisi iz 1556. nametali su ženi obvezu da prijavi izvanbračnu trudnoću i označi ime djetetovog oca; ako je to propustila učiniti, a dijete je nađeno mrtvo, taj ju je propust teško teretio za čedomorstvo.¹⁰ Sustav zakonskih predmnjeva najdalje su dotjerali engleski propisi iz 1624., presumpcijom da je dijete rođeno živo, koja se mogla pobiti jedino iskazom svjedoka očevica.¹¹ Drugim riječima, osuda za čedomorstvo ozbiljno je prijetila i onoj izvanbračnoj majci koja je sama rodila, te se pokušala potajno riješiti dječjeg leša, čak i onda ako je dijete bilo mrtvo rođeno ili je umrlo pri porodu. Međutim, takvo zakonodavno narušavanje tradicionalnog dokaznog sustava engleskog općeg prava (*common law*) izazivalo je otpore u sudskoj praksi, te je konačno i formalno napušteno 1803., ozakonjenjem onoga što su sudovi čitavo vrijeme provodili mimo slova propisa: u postupku je ipak trebalo dokazati da je dijete rođeno živo.¹²

⁸ Općenito vidi: Richard Trexler, »Infanticide in Florence: New Sources and First Results.« *History of Childhood Quarterly: Journal of Psychohistory* 1 (1973-74): 103 i 114, bilj. 40.

⁹ Vidi: Otto Ulbricht, *Kinds-mord und Aufklärung in Deutschland*. München: R. Oldenbourg Verlag, 1990: 17-18.

¹⁰ Vidi: O. Hufton, »Women and violence in early modern Europe.«, u: *Writing Women into History*, ur. Fia Dieteren i Els Kloek. Amsterdam: Historisch Seminarium van de Universiteit van Amsterdam, 1990: 78.

¹¹ Cit. u R. W. Malcolmson, »Infanticide in the Eighteenth Century.«, u: *Crime in England, 1550-1800*, ur. J. S. Cockburn. London: Methuen & Co. Ltd., 1977: 196-197; Peter C. Hoffer i N. E. H. Hull, *Murdering mothers: infanticide in England and New England 1558-1803*. New York-London: New York University Press, 1981: 20.

¹² Usp. R. W. Malcolmson, »Infanticide«: 197-198; P. C. Hoffer - N. E. H. Hull, *Murdering mothers*: 69-79; Frank McLynn, *Crime and Punishment in Eighteenth-century England*. London-New York: Routledge, 1989: 114-115; Mark Jackson, »Suspicious infant deaths: the statute of 1624 and medical evidence at coroners' inquests.«, u: *Legal medicine in history*, ur. Michael Clark i Catharine Crawford. Cambridge: Cambridge University Press, 1994: 66-75.

Na tim osnovnim postavkama, uz sitnije varijante, temeljilo se kazneno djelo čedomorstva u europskim propisima i procesnoj doktrini ranog modernog razdoblja. Primjerice, u djelu "*Practica nova rerum criminalium*" Benedikta Carpzova, pravom bestseleru europske kaznene procesualistike,¹³ kod čedomorstva se također barata predmnjevama i posrednim dokazima (indicijima u suvremenom smislu riječi), te spominju isti elementi: izvanbračnost, prikrivanje trudnoće, potajni porod, dijete rođeno živo i razvijeno.¹⁴ Što Carpsov piše o čedomorstvu nije za nas značajno samo zato što se radi o znamenitom i utjecajnom autoru, već i zbog okolnosti da je njegovo djelo bilo zastupljeno u priručnoj knjižnici dubrovačkog Kaznenog suda.¹⁵ Teško je procijeniti koliko su na oblikovanje dubrovačke jurisprudencije u slučajevima čedomorstva utjecali strani uzori, a koliko rješenja diktirali pragmatični razlozi. No, dubrovački izdanak nesumnjivo je izrastao iz debla europske procesualistike, kao konzekvenca prihvatanja istih procesnih modela i istog dokaznog sustava.

Analizom pitanja koja je dubrovački sud postavljao u dokaznom postupku može se detaljnije utvrditi koji su elementi bili relevantni, te time rekonstruirati teorijske obrise kaznenog djela. Dakako, dokazivanje se nije odvijalo po nekoj krutoj i nepromjenjivoj shemi, već su i okolnosti slučaja navodile sud da neke elemente produbljuje. Međutim, izluči li se iz svih zapisa ono što im je zajedničko, vidi se da se dubrovački Kazneni sud zadržavao na onim istim pitanjima koja su i drugdje u Europi u 17. i 18. st. smatrana bitnima: je li trudnoća prikrivana, je li novorođenče živo rođeno i sposobno za samostalan život, kako se odvijao porod, kako je dijete ubijeno, kako se postupilo s lešom, koji su bili majčini motivi, zašto dijete nije predano u nahodište itd.

1.2. Čedomorstvo pred sudom: jednoobrazna priča

Priče o prikrivanoj trudnoći, porodu i čedomorstvu, koje se mogu rekonstruirati iz iskaza roditelja i svjedoka u sudskim spisima, u nekim se bitnim

¹³ O Carpovu vidi: Vladimir Bayer, *Kazneno procesno pravo - odabrana poglavlja* (prir. D. Krapac), II. Zagreb, 1995: 74-104.

¹⁴ Benedictus Carpovius, *Practica nova rerum criminalium Imperialis Saxonica*. Lipsiae, 1739: 34-40 (I, 9: *De poena infanticidii* te I, 12, 37-40).

¹⁵ Vidi: N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 32-35.

odrednicama poklapaju. Jednoobraznost u sudskoj građi interpretativni je izazov, jer može biti dubinskim obilježjem same pojave, no može i upućivati na prikrivenu ulogu onoga koji spise redigira,¹⁶ ili ukazivati na “procesnu strategiju” optužene, koja će sudu “podvaliti” priču koja se pokazala uspješnom u nekom ranijem slučaju.¹⁷

Gotovo sve čedomorke koje su se našle pred dubrovačkim sudom tvrde da im je porođaj kratak, da su ga uspjele obaviti same, bezglasno i neprimjetno.¹⁸ Da je vjerovati samo sudskim spisima, teških porođaja nije bilo. Budući da povijesna svjedočanstva o tijeku poroda predstavljaju inače izvanrednu rijetkost, dubrovački sudski zapisnici čine se tim privlačnijima za ispitivanje porođajnih navada, percepcije boli i reakcije na nju. Analiza porođaja u tzv. primitivnim društvima pokazala je da je doživljaj boli barem dijelom civilizacijski uvjetovan,¹⁹ medicinska istraživanja pojasnila su da usredotočenost pažnje na nešto drugo (u ovome slučaju na potaju) može potisnuti doživljaj boli,²⁰ a tijelo naviklo na težak rad bilo je možda spremnije podnijeti trudove i napore porođaja. Ipak, na temelju prikaza porođaja u

¹⁶ O tome, u svezi s dječjim iskazima vidi: N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 226-227.

¹⁷ O stereotipima u molbama za pomilovanje vidi: Nella Lonza, »The policy of pardon in the eighteenth-century Republic of Dubrovnik.«, u: *Le pardon*, ur. Jacqueline Hoareau-Dodinau, Xavier Rousseaux i Pascal Texier. Limoges: PULIM, 1999: 468-469. U postupcima zbog čedomorstva varijanta neočekivanog, naglog i bezbolnog porođaja podupire obranu, objašnjavajući zašto optuženica nije zvala pomoć, već je porod obavila sama (Laura Gowing, »Secret Births and Infanticide in Seventeenth-Century England.« *Past & Present* 156 (1997): 99).

¹⁸ Slično za Englesku u 17. st. vidi u: L. Gowing, »Secret Births«: 98-108. Za Francusku u 18. st. vidi: Jacques Gélis, *L'arbre et le fruit: La naissance dans l'Occident moderne, XVIe-XIXe siècle*. Paris: Fayard, 1984: 421. Općenito za Europu vidi: Keith Wrightson, »Infanticide in European History.« *Criminal Justice History* 1 (1982): 6; Sylvie Laurent, *Naître au Moyen Age. Da la conception à la naissance: la grossesse et l'accouchement (XIIe-XVe siècle)*. Paris: Le Léopard d'Or, 1989: 159. Situaciju su, čini se, toliko čvrsto držale pod svojom kontrolom da ni oni s kojima su dijelile ne samo krov, nego sobu ili čak krevet nisu uočili ni njihovu muku ni djetetovo rođenje. U nekim je situacijama teško povjerovati tvrdnjama ukućana da ništa nisu primijetili, no u drugima se to ne može bez daljnje pripisati njihovoj želji da ne budu uvučeni u istragu o zločinu.

¹⁹ Vidi: Mireille Laget, »La naissance aux siècles classiques: pratique des accouchements et attitudes collectives en France aux XVIIIe et XVIIIe siècles.« *Annales E.S.C.* 32 (1977) 5: 966-967, koja prenosi rezultate istraživanja G.-J. Engelmana (*La Pratique des accouchements chez les peuples primitifs*. Paris, 1885). O mnijenju u Engleskoj u 17. st. da su porodi izvanbračne dje

²⁰ Richard C. Chapman i Judith A. Turner, »Psychologic and Psychosocial Aspects of Acute Pain.«, u: *The Management of Pain*, ur. John J. Bonica, 2. izd. Philadelphia-London: Lea & Febiger, 1990: 122-131; Sandra Horn i Marcus Manafò, *Pain: theory, research and intervention*. Buckingham-Philadelphia: Open University Press, 1997: 68-84.

ovim postupcima ne smije se graditi općenita slika. Znatna podudarnost iskaza optuženica ne dokazuje da je takvo bilo opće žensko iskustvo, pa niti ono pripadnica njihovog socijalnog kruga. To što se u procesima opisuju samo laki porodi koji su prošli nezapaženo čak i u neposrednoj okolini znači da kod onih drugih - u kojima su se rodilje "otkrile" time što su jaukale i zazivale pomoć - čedomorstvo nije imalo smisla. Potajno ubojstvo djeteta i eliminacija njegova tijela, ma bilo to ranije i namjeravano, postalo je u takvim situacijama neprovedivim. Teški porođaj mogao je novorođenče koštati života, no poneko dijete je - paradoksalno - spasio od nasilne smrti. Ako čedomorstvo nije počinjeno, sud nije ni aktiviran i o čitavom zbivanju nema nikakvih arhivskih tragova, pa zato teški porođaji, kod kojih se rodilje nisu mogle othrvati boli, na papiru ne postoje.

2. "Da mi se rastati s ovijem djetetom...": od začeca do čedomorstva

2.1. Čedomorstvo u sklopu metoda otklanjanja neželjenog roditeljstva

Životna situacija u kojoj se našla žena suočena s neželjenom trudnoćom rasplitala se zavisno o čitavome nizu čimbenika: od odnosa obitelji do partnerovog ponašanja, od uspjeha abortivnih pokušaja do tijeka trudnoće i porođaja, od osobnog poimanja grijeha i vrijednosti života do straha od moralne osude i reakcije okoline. Na ishod utjecali su kako spomenuti, tako i mnogobrojni drugi momenti, a zbivanja su ponekad slijedila i vlastitu logiku. Puka slučajnost što je ostalo tajnom a što nije, na primjer, omeđivala je prostor odluke i otklanjala neke opcije. Čedomorstvo stoga valja promatrati u sklopu općenitijeg problema suočavanja s neželjenim roditeljstvom, u rasponu od sprječavanja začeca sve do prepuštanja djeteta na posvojenje ili predaje u nahodište. U nizu slučajeva teško je reći gdje se zaustavljalo nasilje, jer i ona novorođenčad koja su ostajala na životu, no odbačena od bioloških roditelja imala su u pravilu daleko slabiju životnu prognozu od djece koja su rasla u prirodnoj zaštiti obitelji.²¹

²¹ Dubrovački podaci iz 19. st. ukazuju na općenito visoku smrtnost djece u nahodištu, a višu od uobičajene i kod djece koja su dana na posvojenje (vidi: Niko Kapetanić i Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala I*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 1998: 361-369) i može se pretpostaviti da ni situacija u ranijem razdoblju nije bila bitno bolja. To ne isključuje, dakako, da su neka od njih imala sreću rasti u brižnoj okolini. Jeremić i Tadić zabilježili su predaju da se u

Dubrovački dokumenti, barem zasada, ne pružaju uvid u pitanja sprječavanja neželjene trudnoće. Premda se iz demografskih pokazatelja može razabrati nastojanje ograničavanja broja potomaka i spacioniranje poroda, ²² ne može se utvrditi kojim se načinima nastojalo spriječiti začecje. ²³ Dakako, ne treba zamišljati ni da je u svim populacijskim segmentima odnos prema spolnosti i njezinim mogućim posljedicama bio ujednačen: što je bilo poznato i dostupno jednima, drugima je ostajalo izvan vidokruga ili domašaja.

Spolnost izvan bračnih okvira nije bila apsolutno tabuizirana, ali je - da bi izbjegla društvenu osudu - trebala biti "izgledna", tj. ograničiti se na partnere koji bi mogli postati supružnicima. ²⁴ U mnogim slučajevima trudnoća je odista samo požurivala ili poticala vjenčanje, ²⁵ a mogla je poslužiti i tome da se skrši otpor okoline i obitelji stave pred gotov čin. ²⁶ Čini se da je u nekim zajednicama na dubrovačkom području, koje su oskudijevale ljudskim resursima, smatrana gotovo socijalnim uvjetom za stupanje u brak, kao dokaz plodnosti para. Koliko nam je poznato na temelju dvaju uzoraka s dubrovačkog područja, potkraj 17. i u 18. st. oko 15% brakova zaključeno je kada je dijete već bilo na putu. ²⁷

Konavlina smatralo da posvojče donosi sreću, zbog čega je odnos prema takvoj djeci bio dobar (Risto Jeremić i Jorjo Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, II. Beograd: Centralni higijenski zavod, 1939: 209).

²² Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda: Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku: 78.

²³ Ovdje mislim na sprječavanje začeca u najširem smislu riječi, od spolne suzdržanosti, preko smanjenja plodnosti metodom produženog dojenja, do prekinutog snošaja i uporabe mehaničkih sredstava. Usp. John M. Riddle, *Eve's Herbs: A History of Contraception and Abortion in the West*. Cambridge: Harvard University Press, 1997.

²⁴ Slično je bilo pučko stanovište i u drugim europskim zemljama. Vidi: K. Wrightson, »Infanticide in European History«: 8; Otto Ulbricht, »Infanticide in eighteenth-century Germany.«, u: *The German Underworld: deviants and outcasts in German history*, ur. Richard J. Evans. London, 1988: 116; Tomás A. Mantecón, »Meaning and social context of crime in preindustrial times: Rural society in the North of Spain, 17th and 18th centuries.« *Crime, Histoire & Sociétés* 2/1 (1998): 66.

²⁵ U jednom slučaju iz 1798. bračni je status pribavljen doslovno u posljednji čas, jer je vjenčanje obavljeno nakon što je žena već bila primljena u nahodište na porođaj (R. Jeremić - J. Tadić, *Prilozi* II: 207).

²⁶ Na pr. partneri su priželjkivali začecje kako bi se razvrgle zaruke s drugim vjerenikom unatoč njegovoj odsutnosti, te kako bi okolina prihvatila njihovo vjenčanje kao "manje zlo" (*Lamenta criminalia*, ser. 50.3, sv. 162, f. 119 i sl. /dalje: *Lam. crim.*); gospodinu Franu Haklički zahvaljujem što me upozorio na ovaj predmet i stavio mi na raspolaganje svoj prijepis).

²⁷ U lastovskom uzorku (1691-1710) to je slučaj u 16,82%, a u dubrovačkom gradskom (1741-1770) u 13,64%. Vidi: N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe*: 98-99.

U nekim slučajevima bračna veza među seksualnim partnerima otpadala je iz pravnih razloga, budući da su zapreke bile neotklonjive ili tek uvjetno premostive.²⁸ Iz ponekog sudskog slučaja razabire se da je do obljube došlo prisilom²⁹ ili u odnosima zavisnosti u kojima se žena teško mogla othrvati volji "društveno jačeg" (gospodara ili člana njegove obitelji),³⁰ no ponekad je teško razlučiti je li odnos bio nametnut ili dobrovoljan.³¹ U drugim situacijama radilo se jednostavno o pogrešnoj prosudbi partnerovog značaja i njegovih namjera. Suprotno ženinim očekivanjima, začecje nije bilo tek predbračnom epizodom kojoj će vjenčanje naknadno pribaviti zakonit okvir, već je izvanbračna trudnoća prijetila nesagledivim posljedicama: izgonom iz obitelji, gubitkom službe, ako ne i lišenjem šanse za udaju, a ono sigurnim padom vrijednosti na "bračnome tržištu".³²

Premda su neke abortivne metode bile poznate, pitanje koliko je u dubrovačkoj sredini bila raširena praksa prekida trudnoće ostaje bez odgovora. Sudski dokumenti koji na to bacaju svjetlo vrlo su malobrojni,³³ jer je djelo takve prirode da se moglo otkriti jedino ako je u pitanju bila odmakla trudnoća koja se očitovala nizom simptoma.³⁴ Bilo je poznato da se pobačaj

²⁸ Primjerice, radilo se o vezi s oženjenim muškarcem (*Lam. crim.*, sv. 31, ff. 54v-79), o odnosu s prvim rođakom odnosno djeverom (*Lamenta de intus et foris*, ser. 53, sv. 72, ff. 198v-211 /dalje: *Lam. int. for.;* *Lam. crim.*, sv. 12, ff. 230-260), kod čega je bračna smetnja mogla otpasti tek dozvolom crkvenih vlasti (o tome vidi: N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe*: 55).

²⁹ *Lam. crim.*, sv. 16, ff. 68v-239; sv. 28, ff. 19-60.

³⁰ Na pr. *Lam. crim.*, sv. 28, ff. 11-47v. Dijete koje je prethodno rođeno s gospodarevim sinom dano je na posvojenje, no nova trudnoća (s istim partnerom?) dogodila se u situaciji kada je žena bila vjerena, pa su u igri bila i njezina društvena očekivanja (*Lam. crim.*, sv. 99, f. 419v).

³¹ Na pr. u jednom je slučaju muškarac od svoje partnerice pod prijetnjama zahtijevao da njihove seksualne odnose drži u tajnosti (*Lam. crim.*, sv. 28, ff. 237v-292).

³² Wrightson efektno ističe: "...mistaken trust, disappointed hopes, or foolishness turned a potential pregnant bride into an actual bastard-bearer" (K. Wrightson, »Infanticide in European History«: 8). Usp. također O. Ulbricht, »Infanticide in eighteenth-century Germany«: 116.

³³ Među njima je osuda Kate Petra Ušice iz 1729. na dva mjeseca zatvora zbog pobačaja (*Criminalia*, ser. 16, sv. 6, f. 147v /dalje: C/). U iskazima svjedoka za pobačaj se kaže "potomit dijete", "izvrć", "izmetnut" (*Lam. crim.*, sv. 162, f. 119 i dr. prema ispisu F. Hakličke).

³⁴ Marija, sluškinja Vicka Budića iz Sudurđa osuđena je 1709. na tromjesečni zatvor zbog pobačaja (C, sv. 6, f. 17v). Optuženica je nijekala trudnoću, a nabrekli trbuh i gotovo sedmomjesečni izostanak menstruacije okončan izbacivanjem velikih ugrušaka krvi pripisivala je bolesti. Međutim, teretio ju je iskaz svjedoka da ju je mati "trla niz trbuh", a još je snažnije potamnjele bradavice i kolostrum (*Lam. crim.*, sv. 54, ff. 142-170).

može izazvati tijesnim podvezivanjem trbuha,³⁵ skakanjem s visine,³⁶ uzimanjem arsenika i žive,³⁷ a vjerojatno se znalo i za abortivno djelovanje pojedinih trava.³⁸

Koliko se izvanbračne djece radalo u Dubrovačkoj Republici također je nemoguće pouzdano utvrditi. Postoji upisnik krštene izvanbračne djece za razdoblje 1675-1771., no unesene podatke možemo smatrati jedino sigurnim minimumom. Nakon 1690. godišnje se krstilo između 16 i 46 djece rodene izvan braka, a u čitavome razdoblju prosječno 26 godišnje.³⁹ No, kako za sigurno nisu registrirana sva izvanbračna rođenja, ne može se vjerodostojno utvrditi udio izvanbračne djece u ukupnom broju novorođenih.⁴⁰ Budući da nisu poznati ni svi slučajevi čedomorstva, omjer od jednog čedomorstva na oko 60 izvanbračnih rođenja može biti samo grubo indikativan. Bez obzira na sve nepoznanice, broj registrirane izvanbračne djece daleko je premašivao broj predanih u nahodište, što znači da su neka djeca, makar i nevoljko, ipak bila prihvaćena u obitelji roditelja (majke).⁴¹

³⁵ Kada je žena Ivana Manette našla u kući povez, pripisala je to smjesta sluškinjinom pokušaju pobačaja: "ovo će bit stavljala cerot za da izmetne". Bez obzira bila njezina pretpostavka točna ili ne, metoda podvezivanja bila joj je poznata (*Lam. crim.*, sv. 218, ff. 45bv-127v).

³⁶ *Lam. crim.*, sv. 162, f. 119 i d. (prema ispisu F. Hakličke).

³⁷ U jednom sudskom predmetu spominju se kao abortivi "sičana" i "živo srebro" (*ibid.*). Za pojam i toksikološko djelovanje "sičana" vidi: Zdenko Šundrica, »Otrovi u Dubrovačkoj Republici.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 36 (1998): 91, 98-99.

³⁸ Premda dubrovačka građa ne nudi neposredne dokaze, može se pretpostaviti da su i ondje bila poznata abortivna sredstva koja su se koristila u drugim europskim zemljama, tim više što je potvrđena primjena biljaka u ginekološkoj sferi. Na pr. u pučkoj se medicini znalo za ljekovito djelovanje korijena od broća kod nekih ženskih bolesti (*Lam. crim.*, sv. 22, ff. 163-222), te da se stvaranje mlijeka može zaustaviti oblozima od bršljana (*Lam. crim.*, sv. 218, ff. 45bv-127v).

³⁹ R. Jeremić - J. Tadić, *Prilozi* II: 207-208 i tablica na str. 210-211.

⁴⁰ Stjepan Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika i demografske promjene u prošlosti*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku, 1990: 79; vidi i kritičke primjedbe u N. Kapetanić i N. Vekarić, *Stanovništvo Konavala* I: 359, bilj. 626. Za broj izvanbračnih rođenja u župama Pridvorje i Cavtat, vidi *ibid.*: 245. Podatke za neke europske zemlje u 18. st. vidi u: Jean Delumeau, *Le Catholicisme entre Luther et Voltaire*. Paris, Presses Universitaires de France, 1971: 318-319.

⁴¹ U nekim procesima zbog čedomorstva spominje se takva alternativa. Stane Petrova, Vlaha-nja, u sudskom postupku navodi da bi dijete, da je živo rođeno, odnijela svojoj obitelji, a ako ga ne bi htjeli prihvatiti, tada u nahodište (*Lam. crim.*, sv. 28, ff. 19-60). Nikola Nikićević predbacio je čedomorstvo bratovoj udovici, koja je s njim zanjela živeći u istome kućanstvu: "ako je moje zašto ga uduši, ja bi ga hranio" (*Lam. crim.*, sv. 12, ff. 230-260). Klara Cvjetanov, tvrdeći da je izvanbračno dijete rođeno mrtvo, iznosi: "da je bilo dijete živo ja bih ga hranila kako moje dijete", no njezine riječi ne treba uzimati ozbiljno, jer u drugome iskazu spominjala da bi dijete bila izložila na župnikovim vratima (*Lam. int. for.*, sv. 73, ff. 42v-97v).

Osim uobičajene dubrovačke prakse da se djeca na posvojenje uzimaju iz nahodišta,⁴² bilo je i slučajeva u kojima se neželjeno novorođenče direktno predavalo posvojiteljima. Pače, dijete je znalo ostati u obitelji koja je pružila utočište izvanbračnoj majci još u trenucima porođaja.⁴³

Državno nahodište (*hospitale dela misericordia*) u Dubrovniku je utemeljeno još u srednjem vijeku.⁴⁴ U kasnijim stoljećima funkcioniralo je i kao pribježište za neudane roditelje, koje su mogle anonimno zatražiti njegu i pomoć u danima pred porođaj i za prvih babinja.⁴⁵ Da bi nahodište moglo ostvariti društvenu funkciju koja mu je namijenjena, presudno je bilo osigurati tajnost i anonimnost. Djeca su se predavala preko okretaljke, kako bi identitet donositelja ostao nepoznat, a propitkivanje osobe upućene u nahodište bilo je zabranjeno i sankcionirano dvomjesečnim zatvorom.⁴⁶ Međutim, za izvanbračnu majku koja je morala djelovati tajno i žurno, predaja preko okretaljke nije bila lako izvediva.⁴⁷ Stanovnica udaljenijeg sela teško da je neposredno nakon poroda bila u snazi uputiti se s djetetom u Dubrovnik.⁴⁸ Stoga bi, unatoč riziku, obično potražila povjerljivu osobu,

⁴² O tome vidi: R. Jeremić - J. Tadić, *Prilozi II*: 208-209.

⁴³ Pave Basor koja je niz godina služila u kući Đurašića u Mrcinama zanjela je, vjerojatno sa sinom svoga gospodara. Rodila je u kući Mihajla Jančića, prepustivši im na brigu novorođenog sina. Vratila se u raniju službu, te nakon dvije godine opet rodila djevojčicu, koju je zadavila (*Lam. crim.*, sv. 99, ff. 229v-419v).

⁴⁴ Dubrovačke su vlasti osnovale nahodište 1432. (vidi: *Liber viridis*, ed. B. Nedeljković. Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, III, 23. Beograd: SANU, 1984: c. 252), no odbačenu je djecu još od kraja 13. st. prihvaćao samostan Sv. Klare (vidi: Zdenka Janeković Römer, *Rod i grad: Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1994: 108). O utemeljenju nahodišta u talijanskim gradovima vidi: Richard Trexler, »The Foundlings of Florence, 1395-1455.« *History of Childhood Quarterly: Journal of Psychohistory* 1 (1973-74): 261; R. Trexler, »Infanticide in Florence«: 99-100.

⁴⁵ Takvu je mogućnost potkraj 18. st. godišnje koristilo između 14 i 40 roditelja (vidi: R. Jeremić - J. Tadić, *Prilozi II*: 206-207). Iz registra nahodišta razabire se da su neke žene ondje boravile za vrijeme više mjeseci odmakle trudnoće, a imale su pravo ostati i petnaest dana nakon porođaja (*Misericordia*, ser. 46, sv. 20). Francuska nahodišta u 18. st. također su primala roditelje (K. Wrightson, »Infanticide in European History«: 13).

⁴⁶ *Liber viridis*, c. 252.

⁴⁷ Usp. R.W. Malcolmson, »Infanticide in the Eighteenth Century«: 205.

⁴⁸ Ipak, Điva Nikolina iz Šumeta iskazala je pred sudom da je, nemogavši platiti ženu, sama odnijela dijete po noći i pred zoru ga ostavila na vratima groblja pred crkvom Sv. Jakova na Pločama (*Lam. crim.*, sv. 9, ff. 80-84v).

koja bi iz nagnuća⁴⁹ ili uz naknadu⁵⁰ novorođenče odnijela u nahodište, no uključenjem druge osobe tajnost čitavog poduhvata postajala je već upitna. Kako je nahodište u tom razdoblju bilo smješteno na Pilama izvan zidina,⁵¹ gradske majke nisu mogle dijete onamo odnijeti pod okriljem noći, jer su gradska vrata bila zatvorena. Dakle, otpremanje djeteta u nahodište majku je izlagalo rizicima i bilo povezano s praktičnim teškoćama i troškovima.

Neke bi se žene radije odlučile dijete izložiti na nekom pogodnom mjestu gdje je bilo nade da će ga tko živa pronaći i preuzeti brigu o njemu, otpremanjem u nahodište ili na koji drugi način. Osobito su se rado djeca ostavljala na pragu crkve ili nadomak nje, računajući na milosrđe svećenika ili koje druge pobožne duše.⁵² Druga je mogućnost bila novorođenče iznijeti na put, pretpostavljajući da će ga spaziti i spasiti tko od prolaznika. U nekim je slučajevima zapravo teško razlučiti izlaganje od čedomorstva: ako namjera i nije bila dijete umoriti, ostavljeno je u okolnostima u kojima je šansa da preživi bila minimalna.⁵³ Time se pred sudom otvaralo pitanje kako prosuditi krivnju, radi li se o preodjenutom čedomorstvu ili su osobe postupale u vjeri da će djetetov život biti pošteđen.⁵⁴

Sve spomenute opcije, ovako razložene, djeluju kao niz zasebnih trenuta-

⁴⁹ Anica Šabadinka namjeravala je "dozvat njeu Maricu Ivana iz Kocelja koja me hoće kako mati, koja bi bila bi tu i ponijela dijete di bi valjalo na ospedo ali drugde" (*Lam. crim.*, sv. 16, ff. 68v-239).

⁵⁰ Stane Beznoga već je rodila šestoro izvanbračne djece, plaćajući svaki put onome tko bi novorođenče ponio u nahodište (*Lam. crim.*, sv. 79, ff. 80v-94v). Iz izvora se vidi da su neke neudate rodilje ipak potražile pomoć primalje, kojoj su i prepustile otpremu djeteta u nahodište (*Lam. crim.*, sv. 31, ff. 54v-79; vjerojatno i *Lam. crim.*, sv. 53, ff. 21-27). Primalje su tu dužnost preuzimale i u Francuskoj u 18. st. (K. Wrightson, »Infanticide in European History«: 13).

⁵¹ R. Jeremić - J. Tadić, *Prilozi II*: 204.

⁵² Klara Cvjetanov iskazala je pred sudom: "Ah da mi je Bog do da ga sam živa rodila, er bih ga ponijela u duma na vrata, i ne bi niko zno" (*Lam. int. for.*, sv. 73, ff. 42v-97v). U nekim slučajevima kada je pokraj crkve nađeno mrtvo dijete ne može se utvrditi je li dijete umrlo u porodu ili tek kad je bilo izloženo (*Lam. crim.*, sv. 103, ff. 131v-133v; sv. 106, f. 153rv).

⁵³ Nakon što je Nika Borovinić iz Čilipa u studenome rodila izvanbračno dijete, njezina ga je majka, po nagovoru vjerenika, iznijela na javni put. Optuženici su se u postupku branili da onuda stalno prolaze ljudi i da su pretpostavljali kako će ga netko naći i odnijeti u nahodište. No, zimski studen nije pošteđila novorođenčev život i dijete je umrlo, vjerojatno od pothlađivanja (*Lam. crim.*, sv. 35, ff. 29-341).

⁵⁴ Budući da dubrovačke presude nisu obrazložene, ne može se istražiti kako je sud pristupao problemu stupnja krivnje. O tome opširnije vidi: N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 242. U kaznenopravnoj doktrini, s kojom je bio upoznat i dubrovački sud (na pr. kroz raspravu B. Carpzoza), stupnjevi krivnje razrađeni su gotovo isto kao u suvremenom pravu.

ka koji traže donošenje odluke. Međutim, u stvarnosti su neke mogućnosti same otpadale, a neke se nametale logikom prethodnog izbora. Možda je najkrupniji potez - bez obzira bile mu tada sagledane posljedice, ili proizašao iz zbnjenosti - bilo prikrivanje trudnoće.⁵⁵ Neke su se žene potajno nadale da će se trudnoća sama od sebe okončati,⁵⁶ a neke su se možda u svojoj prostodušnosti jednostavno odbijale suočiti s istinom. Jednom se odlučivši na nijekanje stvarnosti, povratak istini bio je sve teži, jer se prijetecoj sramoti zbog izvanbračnog začeca pridruživala ona zbog obmanjivanja okoline.⁵⁷

2.2. Motivi

2.2.1. *Spol novorođenčeta?*

Odnos prema spolu djeteta u tradicionalnim ruralnim društvima nije bio neutralan, budući da se "vrijednost" djeteta prosuđivala prema njegovom potencijalnom doprinosu domaćinstvu u materijalnom i demografskom smislu. Podizanje kćeri, koja će udajom izaći iz kuće i odnijeti miraz, moglo se promatrati i kao neisplativo ulaganje. U nekim sredinama kroz povijest ubojstvo novorođenih djevojčica smatralo se prihvatljivom, čak prirodnom mjerom obiteljskog planiranja.⁵⁸ Premda je i u dubrovačkim selima muški potomak bio na većoj cijeni od ženskog,⁵⁹ spol novorođenčeta nije znatnije

⁵⁵ Usp. K. Wrightson, »Infanticide in European History«: 7.

⁵⁶ Zanimljiv primjer pučkog poimanja vjere, po kojem se svecima može utjecati svakovrsnom molbom, pa i onom koja je suprotna kršćanskim vrijednostima jest onaj Rade Laletin iz Mravinjca: ("i činila sam zavjet B. Gospi od Orašca i Svetom Antunu, da mi se rastati s ovijem djetetom i liberat ga se" - *Lam. crim.*, sv. 17, ff. 119-123).

⁵⁷ Usp. O. Ulbricht, »Infanticide in eighteenth-century Germany«: 120.

⁵⁸ Pregled razloga za ubijanje ženske novorođenčadi vidi u: Susan C. M. Scrimshaw, »Infanticide in human populations: Societal and individual concerns.«, u: *Infanticide: Comparative and Evolutionary Perspectives*, ur. Glenn Hausfater i Sarah Blaffer Hrdy. New York: Aldine Publishing Company, 1984: 447. O praksi spolnoselektivnih čedomorstava u helenističkom društvu i u Japanu u 18. st. vidi: K. Wrightson, »Infanticide in European History«: 2-3; za ranosrednjovjekovnu Francusku vidi: J. Gélis, *L'arbre et le fruit*: 415.

⁵⁹ Ta se preferencija ogleda u situaciji kada se spol "potomka" može izabrati, tj. prigodom posvojenja. Seoski odgajatelji radije su primali u kuću muškog nego ženskog nahoda, premda valja istaknuti da postotak na istraženim uzorcima nije drastično različit. Usp. R. Jeremić - J. Tadić, *Prilozi II*: 209, 211, 213; N. Kapetanić i N. Vekarić, *Stanovništvo Konavala I*: 361 (za 19. st.).

utjecao na odluku o čedomorstvu.⁶⁰ Naime, ubojstvo novorođenoga potomka u sklopu cjelovite obiteljske jezgre bilo je izvanredno rijetko. Naprotiv, na taj su se čin uglavnom odlučivale neudane djevojke, udovice i žene koje su začele pri preljubu, a izvanbračno dijete, ma kojeg spola bilo, bilo je neoborivim dokazom njihovog “grešnog čina”. Očajnički nastojeći prikriti nedozvoljenu spolnu vezu, te sačuvati čast i poziciju u društvu, spasonosno rješenje vidjele su u eliminaciji djeteta. Zato su muška i ženska novorođenčad u podjednakom omjeru bila žrtvom čedomorstva. Pa ipak, unatoč tome što sud spol djeteta nije smatrao relevantnim za prosudbu o djelu i kazni,⁶¹ kao da je tinjalo pučko mnijenje da je manji grijeh ubiti žensko nego muško djetesce.⁶²

2.2.3. *Stid i strah*

U izvorima o čedomorstvu, bilo onima normativne prirode,⁶³ bilo onima u kojima žene objašnjavaju svoj postupak,⁶⁴ kao motivi redovito se spominju sram i strah. Premda djeluju kao samorazumljive i izvanvremenske kategorije, njihov je sadržaj povijesno uvjetovan i promjenjiv. Oba pojma, doduše, pripadaju sferi doživljaja i individualne osjećajnosti, no niču na podlozi društvenih odnosa i vrijednosti.

Strepnja koja izbija iz iskaza optuženica nije bila bezrazložna. U igri je bila čitava ženina sudbina, jer je izvanbračna trudnoća dovodila u pitanje njezinu poziciju u obitelji, ostanak u službi, cijenu na bračnom tržištu.⁶⁵ Strah je imao i sasvim konkretnu komponentu. Patrijarhalna obitelj bila je prožeta odnosima hijerarhije i autoriteta i pojedinac - žena pogotovo - nije imao pravo na iskorak koji nije bio odobren i poželjan. Izvanbračna trud-

⁶⁰ Vidi: N. Vekarić, »Ubojstva među srodnicima«: 136 i tablica 14 na str. 152.

⁶¹ I u tužbi i dalje u postupku najčešće se rabi spolno neutralni termin *creatura*.

⁶² Stani Petrovoj protiv koje se vodio postupak zbog čedomorstva, žene su savjetovala “nemoj rijet da je muško nego žensko” (*Lam. crim.*, sv. 28, ff. 19-60).

⁶³ Vidi: J. Lučić, »Uprava u Župi dubrovačkoj«: 369.

⁶⁴ Primjerice, “bojala sam se i od matere i zradi časti” (*Lam. int. for.*, sv. 73, ff. 42v-97v); “za pokrit moju čast” (*Lam. crim.*, sv. 167, ff. 22-99). Usp. O. Ulbricht, »Infanticide in eighteenth-century Germany«: 129-130; Karl Wegert, *Popular Culture, Crime and Social Control in 18th-Century Württemberg*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1994: 168.

⁶⁵ Rođenje nezakonitog djeteta nije u Dubrovniku bilo direktno kažnjivo niti pred svjetovnim sudom (za razliku od, na primjer, Engleske), niti od strane crkvenih vlasti (kao u Njemačkoj). Usp. K. Wrightson, »Infanticide in European History«: 7

noća kaljala je čast kuće, a osobitoj poruzi izvrgavala domaćina, koji se pokazao nesposobnim zauzdati seksualnost podređenih mu ukućana. Zato su žene s razlogom osobito strahovale od njegove reakcije,⁶⁶ koja nije bila samo odmazdom za počinjeni prijestup, već je trebala pred očima sela ponovno uspostaviti poljuljani autoritet. Koliko bi daleko išlo obiteljsko kažnjavanje one koja se odmetnula od pravila seksualne suzdržljivosti, ovisilo je o čitavom nizu čimbenika, a raspon je bio od batina⁶⁷ do tjeranja iz kuće,⁶⁸ pa čak i ubojstva.⁶⁹

Čast, sram i ugled - tri usko povezana svojstva - nisu bila jednom zauvijek zadana. Već jednom izgubljena čast nije cijepila protiv nove sramote, a opet, određeni je čin mogao restituirati dostojanstvo i ugled u društvu. Ponovno rođenje izvanbračnog djeteta nije bilo manje sramno od prvog, pa zato nije bio slabiji ni ženin impuls da trudnoću zataji.⁷⁰ S druge strane, muškarac je mogao oprostom otkupiti ženin "puteni grijeh" i time joj vratiti čast i ugled,⁷¹ tim prije i lakše ako je ona zgriješila dok još nije bila pod njegovom skrbi. Kako je čast obitavala u društvenom prostoru, ona je bila izgubljena ne onda kada je prijestup počinjen nego onda kada (ako) se za njega saznalo, stigmatizacija se odvijala kako se pronosila vijest koja je izazivala porugu.⁷² Pa makar izvanbračna trudnoća bila očita i razglášena, sramota je poprimala punu dimenziju tek s porođajem "mulana"; ono što se

⁶⁶ Na pr. Mare Sršen iz Grude sakrivala je trudnoću od svoga brata i domaćina Luke, jer se bojala da je ne bi "ubio i zaklo" (*Lam. crim.*, sv. 28, ff. 237v-292).

⁶⁷ Baldo Certić više je puta istukao svoju šogoricu Mariju, koja je upravo njega (istinito ili iz osвете) označila kao djetetovog oca (*Lam. crim.*, sv. 141, ff. 100-151v).

⁶⁸ Marija, kći Đuriše Jagić bila je istjerana iz roditeljskog doma (*Lam. crim.*, sv. 72, ff. 54-78v). Anica, udovica Marina Puglia s Mljeta iznijela je pred sudom: "po kući počeli mi su govorit da podem s Bogom, erbo nijesu bili kontenti da im se spurjani radaju po kući..." (*Lam. crim.*, sv. 112, ff. 138-144v). Djever je nevjesti čija se izvanbračna trudnoća otkrila zaprijetio: "iz kuće mi, jebena kurvo, sad ću te isjeći" (*Lam. crim.*, sv. 12, ff. 119v-167v).

⁶⁹ Tako su na nanesenu "sramotu" reagirale žene iz kuće Dominković s Pelješca 1765, utopivši šogoricu koja je zanjela u odsustvu muža (*Acta et diplomata saec. XVIII*, ser. 76, sv. 3355, br. 192). Ivan Milošev iz Janjine ubio je 1727. sestru Mariju koja se "opet bila povratila na grijeh puteni" (N. Vekarić, »Ubojstva među srođnicima«: 109).

⁷⁰ U nekoliko slučajeva žene su tajile trudnoću, premda su već radale izvan braka. Vidi primjere niže u tekstu. Usp. K. Wegert, *Popular Culture*: 168.

⁷¹ Premda je znao za ranije izvanbračno dijete, vjerenik je Pavi Basor oprostio, pod uvjetom da se to ne ponovi (*Lam. crim.*, sv. 99, ff. 229v-419v). Brat je oprostio sestri prvo "posmuće", no ubio je pri povratu (N. Vekarić, »Ubojstva među srođnicima«: 109). O primjerima "posrnulih žena" koje su se ipak udale vidi: O. Ulbricht, »Infanticide in eighteenth-century Germany«: 118.

⁷² *Lam. crim.*, sv. 12, ff. 230-260; sv. 16, ff. 68v-239; sv. 72, ff. 54-78v.

dotada moglo proglašavati klevetom postalo je neosporivom činjenicom a sve druge mogućnosti raspeta (brak, spontani pobačaj) su otpale, pa se društveni prijekor mogao ustremiti protiv "grešnice" s punom izvjesnošću i težinom.⁷³

Predbacujući izvanbračnu trudnoću poglavito ženi, društvo je primjenjivalo asimetrični seksualni moral. Muškarca, koji je u jednakoj mjeri bio biološki odgovoran, okolina je štedila. Poneki od "suučesnika" još bi i dvolično zavapio nad partneričinim lakim moralom.⁷⁴ Ako bi u ponekom primjeru ime oca bilo iznuđeno društvenom znatiželjom, a u mnogim se slučajevima širio "šušur" tko je s kime,⁷⁵ izvanbračno je dijete ipak u krajnjoj liniji bilo ženinim problemom.⁷⁶ U dubrovačkim postupcima zbog čedomorstva obavijest o ocu uopće se nije smatrala relevantnom.⁷⁷

2.3. Profil čedomorke

U 29 slučajeva u dubrovačkim sudskim spisima zabilježen je društveno-obiteljski status čedomorke. Samo u jednome radilo se o udanoj ženi, no kojoj je muž boravio na Levantu.⁷⁸ Ukoliko su se bračni seksualni odnosi održavali bez većih zastoja udana je žena izvanbračno stečenu trudnoću,

⁷³ Ukućani tjeraju nevjestu tek uoči poroda, premda se za njezinu trudnoću otprije znalo (*Lam. crim.*, sv. 112, ff. 138-144v); mada je trudnoća bila javna stvar, poznata čak i župniku, roditelji su otjerali neudatu kćer tek nakon što je rodila (*Lam. crim.*, sv. 72, ff. 54-78v). Usp. L. Gowing, »Secret Births«: 98.

⁷⁴ Nikola Nikićević nazvao je šogoricu, koja je s njim zanjela, "jebenom kurvom" i prijetio joj nasiljem i izgonom iz kuće (*Lam. crim.*, sv. 12, ff. 230-260).

⁷⁵ U "slučaju Nikićević" širila se glasina da je Jeljena zatrudnila s djeverom, što je ona zatim i priznala, prvo šapnula župniku a na njegovo traženje ponovila naglas (*Lam. crim.*, sv. 12, ff. 230-260).

⁷⁶ Ima ipak primjera kada je i otac bio suočen s posljedicama izvanbračne veze. U jednom slučaju iz 1807. iz Zabrežja kod Janjine izaslanstvo ženine kuće odnijelo je novorođenče i, u prisustvu nepristranih svjedoka, ostavilo ga na pragu očeve kuće, upućujući mu prijekore što partnericu nije oženio. Unatoč tome što su dvije kuće već bile tazbinski povezane, ova su zbivanja toliko zategnula odnose da su iz muškarčevog doma uzvratili paljbom iz puške. Slučaj je opisan u: Nenad Vekarić, »Parničenja pred sudom Janjinske kapetanije.« *Dubrovnik* 32/3-4 (1989): 136-137.

⁷⁷ Usp. J. Gélis, *L'arbre et le fruit*: 417. Pred amsterdamskim sudom uvijek se pitalo za ime partnera i žene su ga redovito imenovala (Sjoerd Faber, »Infanticide, especially in eighteenth-century Amsterdam: with some references to Van Der Kessel.« *Acta Juridica* (1976): 259).

⁷⁸ *Lam. crim.*, sv. 141, ff. 100-151v i C, sv. 7, f. 157v.

uostalom, lako mogla pripisati mužu, a u prilog joj je išla i pravna pretpresumpcija bračnog očinstva. Zato se s razlogom smatralo da udana žena neće imati motiva pribjeći čedomorstvu.⁷⁹ Kod svih čedomorstava, uz tu jedinu iznimku, u pitanju su bile žene čija trudnoća nije bila zaštićena bračnim okvirom: neudane djevojke (23 slučaja), udovice koje su živjele u tazbinskoj kući (6 slučajeva) te jedna trećoretkinja.⁸⁰ Gotovo polovica dubrovačkih čedomorki bile su sluškinje (13 slučajeva).⁸¹ Vjerojatno je razlog tome bila njihova dvostruka izloženost: živeći poluintegrirane u obitelj poslodavca, lako su mogle postati metom seksualnog izrabljivanja nekog od muških članova kuće;⁸² s druge strane, kuća nije imala onakav poriv za prikrivanjem sluginog izvanbračnog roditeljstva kakav bi bio onaj radi zaštite ugleda djevojke iz obitelji.

Mnoge od žena imale su razloga nadati se da će seksualna veza koju su održavale biti ozakonjena brakom.⁸³ Ako je optuženicama vjerovati,⁸⁴ bile su zavarane lažnim obećanjima, "tvrda vjera" je pogažena, a plod zajedničke rabote ostao isključivo njihovom brigom. Međutim, u nekim slučajevima, motivi su bili složeniji. Trudnoća koja im se zadesila možda bi u budućnosti

⁷⁹ U slučaju čedomorstva u Malome Stonu 1686. primalje nisu pregledavale udate žene, jer, po njihovom mišljenju "...ovo mužata žena ne bi nijedna učinila" (*Lam. crim.*, sv. 22, ff. 203-231).

⁸⁰ Tako je bilo i u drugim europskim zemljama. Usp. K. Wrightson, »Infanticide in European History«: 6; K. Wegert, *Popular Culture*: 176.

⁸¹ U Francuskoj u 18. st. polovica su bile sluškinje (J. Gélis, *L'arbre et le fruit*: 421), isto kao većina engleskih čedomorki u 17. i 18. st. (R. W. Malcolmson, »Infanticide in the Eighteenth Century«: 192 i 202; L. Gowing, »Secret Births«: 89) i njemačkih u 18. st. (O. Ulbricht, »Infanticide in eighteenth-century Germany«: 111; K. Wegert, *Popular Culture*: 167). Od 24 sudskih predmeta zbog čedomorstva u Amsterdamu 1680-1811. u 22 su u pitanju bile sluškinje (S. Faber, »Infanticide«: 255).

⁸² Na pr. *Lam. crim.*, sv. 218, ff. 45bv-127v.

⁸³ Kate, udovica Petra Brainovića iskazala je pred sudom da je stupila u seksualne odnose s Ivanom Ruskovićem nakon što joj je "do vjeru Božju" da će je oženiti. Prema njenim riječima, odmah je i zatrudnila (*Lam. crim.*, sv. 167, ff. 22-99). Bez obzira je li događaje posvema istinito prikazala, trajanje trudnoće je točno predočeno (rodila je na Stjepandan, tj. 26.12.1777, a začela u vrijeme korizme, koja je te godine padala između 16.2. i 30.3.). I Marija, udovica Frana Nikolinog, popustila je udvaraću koji joj je obećao brak (*Lam. crim.*, sv. 14, ff. 84v-89v). U slučaju Stane Županović iz Vitaljine obećani brak je, unatoč čedomorstvu, ubrzo i uslijedio, te je par zajedno pobjegao s područja Dubrovačke Republike (*Lam. crim.*, sv. 24, ff. 94v-99).

⁸⁴ Ne možemo, dakako, isključiti mogućnost da su neke optuženice nastojale opravdati svoje upuštanje u izvanbračnu vezu neistinitom tvrdnjom kako je brak bio na vidiku. Možda su neke jednostavno podrazumijevale legalizaciju veze, pogotovo u slučaju trudnoće, a da s muške strane nije bilo izričitog obećanja.

bila ne samo prihvaćena nego i željena, ali u tome je trenutku bila preuranjena, činila bezizglednom uspješnu integraciju u muževu obitelj.⁸⁵ Posebno je zanimljiv slučaj Marije Žuhović iz pelješke Crne Gore koja je bila već tri godine udana, no ne i dovedena u muževu kuću, jer se htjelo prvo namaknuti novca za svatove i pir.⁸⁶ Njoj je bio neprihvatljiv izostanak rituala kojim se u mikrosredini, odvojeno od pravnog čina i nakon njega, stjecao poželjan status udane žene; bez obrednog uvođenja u novu obitelj morala je računati s trajno neravnopravnom pozicijom u kućnoj hijerarhiji, što joj je bilo zazorno.

U sudskim spisima nije zabilježena dob dubrovačkih čedomorki. U nekoliko slučajeva kada se mogla utvrditi temeljem genealoških podataka, pokazalo se da se radilo o zrelim ženama, u dobi između 20 i 30 godina.⁸⁷ Podaci koji se odnose na druga europska područja također opovrgavaju pretpostavku da se radilo o vrlo mladim i neiskusnim djevojkama. Pače, dob u kojoj su izvanbračno zatrudnjele uglavnom se podudarala s dobi u kojoj bi zanijele da su se bile udale.⁸⁸

Nekim ženama to nije bio prvi izvanbračni porod, a neke od njih imale su višestruko iskustvo.⁸⁹ Ova se okolnost s razlogom spominje u obrani op-

⁸⁵ Đivi Nikolinoj iz Šumeta ljubavnik je obećao brak, ali tek kad mu mati umre (*Lam. crim.*, sv. 9, ff. 80-84v). Luka Voihnić iz Gabrila obećao je Niki Borovinić iz Čilipa brak; kada je zatrudnila i rodila, predložio je da se dijete izloži na putu, kako ga mati i otac ne bi korili (*Lam. crim.*, sv. 35, ff. 29-341). Kojih dva mjeseca nakon poroda i čedomorstva Nika je podnijela tužbu protiv Luke zbog neodržanog obećanja braka, što je vjerojatno bilo zamišljeno kao sredstvo pritiska na vjerenika, jer postupak nije nastavljen (*Lam. crim.*, sv. 35, f. 104v). Četiri mjeseca po tužbi brak je uistinu i zaključen, nekako istovremeno kada je sud odlučio uhititi Niku (*Lam. crim.*, sv. 35, ff. 29-341).

⁸⁶ *Lam. crim.*, 92, 91-125. Vidi opširnije: N. Vekarić, »Ubojstva među srodnicima«: 119, bilj. 134.

⁸⁷ Pava Laptalo je imala oko 22 godine kada je počinila čedomorstvo, a tri godine ranije rodila je izvanbračno dijete; Kata Šemeš bila je stara 24 godine; Marija Jagić bila je u dobi od oko 25 godina, no to joj nije bio prvi porođaj; Marija Bogišina bila je u vrijeme čedomorstva oko tridesete. Dob čedomorki ustanovio je N. Vekarić, te mu zahvaljujem što mi je ove podatke stavio na raspolaganje.

⁸⁸ Usp. David Levine i Keith Wrihston, »The social context of illegitimacy in early modern England.«, u: *Bastardy and its Comparative History*, ur. P. Laslett, K. Oosterveen i R. M. Smith. London: Edward Arnold, 1980: 161; J. Gélis, *L'arbre et le fruit*: 421; O. Ulbricht, »Infanticide in eighteenth-century Germany«: 116.

⁸⁹ Madi Miavilović, sluškinji rodod iz Popovog, to je bio treći porod (*Lam. crim.*, sv. 218, ff. 45bv-127v). Pava Laptalo iz Uskoplja tri je godine ranije rodila izvanbračnu djevojčicu, koju je otpremila u nahodište (*Lam. crim.*, sv. 31, ff. 54v-79). Izvanbračno dijete, što ga je prethodno bila rodila Pave Basor, dano je na usvojenje u istom selu (*Lam. crim.*, sv. 99, ff. 229v-419v). Vica Hlanjević iz Klokurića već je imala u nahodištu četvero izvanbračne djece (*Lam. crim.*, sv. 53, ff. 21-27), a Stane Beznoga šestoro (*Lam. crim.*, sv. 79, ff. 80v-94v).

tuženica kao jaki argument da majka nije imala razloga ovaj put postupiti drugačije nego u prethodnim slučajevima kada je poštedila novorođenče.

Nijedna optuženica nije živjela sama, već u roditeljskoj kući, u onoj u koju je prešla brakom ili kojoj se pridružila stupanjem u službu. Pri sudskim ispitivanjima njezini ukućani redovito su tvrdili da ništa nisu primijetili, da im je trudnoća promakla nezapaženo, a porodaj protekao bez njihovog znanja.⁹⁰ Dakako da su imali debelog razloga prikazati se neupućenima, a umjesto kao nijemi promatrači ako ne i kao aktivni pomagači, predstaviti se i sami žrtvom obmane. Iako je u kućanstvima s odijeljenim muškim i ženskim poslovima dobar dio svakodnevice protjecao razdvojeno, a briga oko blaga i usjeva od ukućana ponekad tražila i "noćna dežurstva" izvan doma⁹¹ te je pogled bližnjih u ponekom slučaju mogao biti manje pronicljiv od onog zlobnih susjeda, bit će vjerojatno češći slučaj da je "drugo" stanje bilo poznato ali do zadnjega prešutno ignorirano, ili čak da je kućna zajednica radije pomogla ženi da se riješi neželjenog djeteta ne bi li svi zajedno izbjegli ruglo.

Sve žene u postupcima zbog čedomorstva bile su podvrgnute vlasti muške glave obitelji (oca, brata, svestra, djevera, odnosno gospodara).⁹² Neke su upravo strah od reakcije domaćina na "nezakonitu" trudnoću isticala kao glavni motiv zašto su svoje stanje sakrivala, a novorođenče umorile. Sramotno djelo (u domeni spolnosti, ali i krađa) člana kuće pogadalo je i domaćina,⁹³ jer je pred očima sela bio narušen njegov autoritet. U patri-

⁹⁰ Na primjer, Pava Laptalova, koja je živjela u kući s majkom, bratom i sestrom, uspjela je navodno prikriti svoju visoku trudnoću (*Lam. crim.*, sv. 31, ff. 54v-79). Pera Borovinić tvrdila je da sve do samog porođaja nije posumnjala da joj je kći trudna (*Lam. crim.*, sv. 35, ff. 29-341). Sestra Made Miavilović, koja je služila u istoj kući, izjavila je pred sudom da se nije mogla domisliti što se događa (*Lam. crim.*, sv. 218, ff. 45bv-127v). Komparativne primjere vidi u: L. Gowing, »Secret Births«: 101-103; K. Wrightson, »Infanticide in European History«: 7.

⁹¹ Primjerice, Mare Sršen, koja je živjela neudata u kućanstvu brata Luke, rodila je noću u kućištu za živine u kojem je obično spavala (*Lam. crim.*, sv. 28, 237v-292). Nikola Nikićević, premda domaćinov sin, spavao je "u pojati đe životina stoji, izvan kuće" (*Lam. crim.*, sv. 12, ff. 230-259v).

⁹² U jednome je slučaju osumnjičenica živjela sama s majkom udovicom (*Lam. crim.*, sv. 73, ff. 42v-97v).

⁹³ Jeljeni, udovici Luke Nikićevića iz Smokovljana, svestra je predbacila dvostruku nevjeru, prema pokojnome mužu i prema svestru kao domaćinu (*Lam. crim.*, sv. 12, ff. 230-260). Kovač Andrija Fattuto u molbi za pomilovanje od kazne zbog ubojstva kćerke Anice istaknuo je da ju je već višekrat kažnjavao jer je njezino nedolično ponašanje kaljalo njegov ugled i čast (*Acta Consilii Maioris*, ser. 8, sv. 54, f. 78).

jarhalnom društvu čast se glavara - među ostalim - temeljila na uspješnom nadzoru nad seksualnim ponašanjem podređenih (prvenstveno žena).⁹⁴ Činjenica da on nije znao što "mu" se događa u kući ne samo da ga nije ispričavala, već ga je nemoć izvrgavala ruglu i osudi okoline.⁹⁵ Stoga je reakcija na izvanbračnu trudnoću nadilazila pitanje osobne tolerancije i međusobnih odnosa, te stavljala na kušnju obiteljski autoritet i čast koja se na njemu temelji. Za očekivati je bilo da će reakcija domaćina na otkriveno čedomorstvo (u kojem se činu stječe dvostruka sramota nedozvoljenog seksualnog odnosa i ubojstva) biti vrlo silovita,⁹⁶ osim onda kada je, prikrivajući muškarca iz iste kuće ili vlastitu slabost imao razloga zatvarati oči, a eventualno i stati u ženinu zaštitu.⁹⁷

Prema mišljenju N. Vekarića u Dubrovniku su "glavni 'proizvođači' neželjene djece... bile gradske sirotice", jer je od 64 slučaja čedomorstva 22 otkriveno u Dubrovniku.⁹⁸ Omjer među čedomorstvima u gradu i na selu

⁹⁴ Vidi: Guido Ruggero, »'Più che la vita caro': Onore, matrimonio, e reputazione femminile nel tardo Rinascimento.« *Quaderni Storici* 66 (1987): 755-756. I na dubrovačkom području, kao i u drugim dijelovima Sredozemlja, uobičajena uvreda upućena muškarcu bila je "jeben jarče" (na pr. *Lam. crim.*, sv. 61, f. 26); usporedba cilja na to da jarac dozvoljava drugim mužjacima da objašu njegovu ženu. Vidi: Anton Blok, »Rams and billy-goats: a key to the Mediterranean code of honour.« *Man: The Journal of the Royal Anthropological Institute*, N.S. 16 (1981): 427-440.

⁹⁵ Bratimi sela Smokovljana predbacili su Stjepanu Nikićeviću: "ti si sve ovo kriv er te su braća stavili ko starješinu od kuće da ti imaš pomnju da se ova duša ne izgubi, a sve se ovo učinilo s tebe, er budući u kući ti si kako glava imo znati što se čini" (*Lam. crim.*, sv. 12, ff. 230-260).

⁹⁶ Jeljena Nikićević zavapila je da je ne vode pred domaćina: "nemojte me prid staroga vodit er me će on zaklat i ubit, veće volim slomit vrat niz među nego k njemu otit" (*Lam. crim.*, sv. 12, ff. 119v-167v).

⁹⁷ U slučaju Made Miavilović, koja je služila u kući Ivana Manette s Konala, gospođa je zatražila od gospara da je otjera, ultimativno prijeteći da će inače ona napustiti kuću. Muž joj je, iz razloga kojemu se možemo domisliti, odgovorio: "pođi ti kad hoćeš, er nju neću poslat" (*Lam. crim.*, sv. 218, ff. 45bv-127v). Stjepan Nikićević pokušao je potplaćivanjem (dijeljenjem milodara i plaćanjem pića) spriječiti da slučaj čedomorstva iz izvanbračne veze njegove nevjeste i drugoga sina dode pred sud (*Lam. crim.*, sv. 12, ff. 230-260).

⁹⁸ N. Vekarić, »Ubojstva među srodnicima«: 114-115. Treba voditi računa i o tome da je Dubrovnik početkom 19. st. bio većinom "ženski grad" (60% ako se iz popisa stanovništva iz 1807. obuhvate grad i podgrade; vidi tablicu u: Vladimir Stipetić, »Brojčani pokazatelji razvoja stanovništva na teritoriju negdašnje Dubrovačke Republike u minula tri stoljeća (1673-1981).« *Anali Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku* 27 (1989): 97). U istodobnim podacima za seoska područja vidi se da je u agrarnim područjima Republike udio ženskih i muških stanovnika bio približno ujednačen, osim u naseljima koja su težila pomorstvu. Premda je nemoguće postaviti sasvim egzaktno omjere, viši broj čedomorstava u gradu može se nekim dijelom pripisati i tome što je ondje bio veći udio žena nego drugdje u Republici.

tematizira se u više inozemnih studija posvećenih čedomorstvu, uz neizbježno pitanje u kojoj je od dvije sredine tamna brojka izraženija, te uz dvojbu koliko su u "gradskim" slučajevima zastupljene stanovnice okolnih područja.⁹⁹ Neki autori smatraju da je na selu lakše bilo sakriti neželjenu trudnoću i porod, te da su postojale raznorodnije mogućnosti za ukloniti dječji leš,¹⁰⁰ dok drugi, upravo suprotno, pretpostavljaju da se u gradu lakše moglo spriječiti da se za sumnjiva zbivanja sazna, jer je društvena kontrola bila slabija.¹⁰¹ Mislim da u dubrovačkoj sredini u 17. i 18. st. nadzor zajednice nad životom pojedinca nije u gradu bio bitno slabiji nego na selu, makar načini i mehanizmi nisu bili jednaki. Selo nije bilo samo oblik stanovanja, nego i društvena grupa koja je imala unutarnju strukturu, manje ili više formalne poglavare s nekim javnim ovlastima (kaznaca, starješine bratovštine itd.), u kojoj su zbog obiteljskih, prijateljskih, gospodarskih i drugih društvenih veza unutarnje silnice među članovima bile daleko snažnije nego prema bilo kome izvana.¹⁰² Nasuprot tome, grad, četvrt ni susjedstvo nisu imali nikakvu formalnu strukturu, a kamoli koheziju koja bi se mogla mjeriti sa sesoskom.¹⁰³ Međutim, stiješnjenost zgrada, zbog koje unutar zidina nema ni čestice prostora kojom se osoba može kretati nezamijećena te uobičajeno zalaženje u susjedstvo (prvenstveno žena) omogućavali su također socijalnu kontrolu, možda difuzniju i neformalniju, no ništa manje invadivnu u život pojedinca. Ako se i prihvati pretpostavka da je na selu bilo teže prikriti simptome trudnoće, ondje je ipak bilo lakše riješiti se djetetovog leša, neprimjetno ga zakopati ili baciti u neku škrapu. "Prednost" grada, s druge strane, bila je u tome što je, među tolikim ženama, bilo daleko teže ući u trag majci, pogotovo ako je trudnoću vješto zatajila. Od 22 dubrovačka "gradska slučaja" iz kaznenih spisa u svega je pet majka otkrivena.¹⁰⁴ Dok se na selu moglo doći do roditelje ako ništa drugo a ono metodom eliminacije, u ženskoj gradskoj populaciji to jednostavno nije bilo provedivo.

⁹⁹ Na tu mogućnost upozorava i N. Vekarić, »Ubojstva među srođnicima«: 115-116.

¹⁰⁰ S. Faber, »Infanticide«: 260; R. W. Malcolmson, »Infanticide in the Eighteenth Century«: 196.

¹⁰¹ N. Vekarić, »Ubojstva među srođnicima«: 115; K. Wrightson, »Infanticide in European history«: 10.

¹⁰² Vidi: pod 3.1.

¹⁰³ O spomenutom "kolektivizmu" i koheziji u gradu i na selu vidi: Nella Lonza, »Criminal Justice Perspective on Social Groups: the Eighteenth-Century Dubrovnik Case.« *Dubrovnik Annals* 4 (2000): 83-103.

¹⁰⁴ N. Vekarić, »Ubojstva među srođnicima«: 115.

Tražeci uzroke razmjerno većem broju čedomorstava otkrivenih u gradu nego na selu, Vekarić pretpostavlja veću seksualnu suzdržljivost seoskih žena i to zato što je prekršiteljici prijetila teža društvena sankcija (izopćenje iz obitelji).¹⁰⁵ Ovo se stanovište ne može uspješno obraniti, ali ni pobiti, bez komparativnih podataka o učestalosti izvanbračnih začeca na selu i u gradu. Nekoliko argumenta, čini mi se, ipak dovode u sumnju Vekarićeve hipoteze. Prvi je najopćenitije prirode, a to je pitanje koliko strah od sankcije uopće upravlja ljudskim ponašanjem. Kad bi to bio slučaj, devijantno ponašanje i kriminalitet mogli bi se jednostavno suzbijati drakonskim kaznama. Ono što se, međutim, u svakom društvu pokazuje presudnim jest procjena potencijalnog prekršitelja moralne ili zakonske norme koliki je rizik da će njegov prijestup biti otkriven, a ta se prosudba temelji na čitavom nizu vanjskih i unutarnjih čimbenika (uvid u mehanizme socijalne kontrole i primjere represije, mnijenje o efikasnosti pravosuđa, samosvijest, prostodušnost i t.d.). Nadalje, predbračna seksualnost vjerojatno je bila dijelom ženidbenih strategija, koje su se mijenjale pod utjecajem ponude i potražnje na tržištu ženika, u jednom razdoblju i u jednoj mikrozajednici postavljajući na pijedestal ženinu nevinost, a u drugome potičući očekivanje da će putena zblizenost, pa i samo začece, učvrstiti vezu i pospješiti njezino "prevođenje" u bračno stanje. Nadalje, znatan dio čedomorki nije živio u roditeljskoj kući već se uzdržavao vlastitim radom. Tjeranje iz službe podjednako je prijetilo gradskoj i seoskoj sluškinji, kao što su im bile podjednake i šanse da nađu drugo zaposlenje. Naposljetku, izopćenje iz obitelji za seosku je djevojku sigurno bilo strašno, ali ona bi se time, u krajnjoj liniji, našla u sličnoj situaciji kao i njezina gradska druga: mogla je pokušati stupiti u nečiju službu, a dijete - u nedostatku boljega riješenja - otpremiti u nahodište. Dakako da bi za djevojku odraslu u seoskoj sredini takav korak bio daleko duži nego nego za ženu iz gradskog pučkog sloja, no upravo sluškinjama koje su relativno najčešće pribjegavale čedomorstvu, "osovljavanje na vlastite noge" već je bilo iza leđa. Dakle, razlike selo-grad još će valjati pomnije ispitati prije nego što se uzmogne odgovoriti na pitanje je li čedomorstvo bilo "popularnije" među gradskim ženama ili je to privid, te koje su okolnosti utjecale na to da rasprostranjenost tog djela u urbanoj i ruralnoj sredini ne bude ravnomjerna.

¹⁰⁵ N. Vekarić, »Ubojstva među srođnicima«: 114.

2.4. Okolnosti izvršenja djela

U nizu postupaka zbog čedomorstva nemoguće je rekonstruirati što se zapravo dogodilo. Zaključke moramo oslanjati na neprovjerljive rezultate dokaznog postupka starog par stoljeća, pa teškoće utvrđivanja činjenica s kojima se suočavao Kazneni sud ograničavaju i naša saznanja. Primjerice, u nekim slučajevima je sigurno da je dijete bilo ubijeno, u drugima je vrlo vjerojatno da nije, no u mnogima se jednostavno ne može razabrati je li bilo mrtvo rođeno, je li možda umrlo pri porodu ili odmah nakon njega ili je pak usmrćeno.

Da bi novorođenče poživjelo, potrebno je prerezati pupčanu vrpču i podvezati pupak. Ako je žena rađala bez ičije pomoći, morala je to sama učiniti ako nije htjela da dijete iskrvari (kroz pupčanu vrpču ili posteljicu)¹⁰⁶ i umre. Dakako, pitanje je da li je bila dovoljno prisebna da ovakav zahvat izvede a i da li je znala što joj je činiti.¹⁰⁷ Neke su roditelje već imale porođajnog iskustva,¹⁰⁸ druge su možda vidjele podvezani pupak ili čule za taj postupak,¹⁰⁹ no nekima je vjerojatno jedino saznanje o tijeku porođaja bila analogija sa životinjskim svijetom. Djetetov je život ponekad ovisio o jednostavnim radnjama prve njege: čišćenju sluzi iz respiratornog trakta, utopljanju.¹¹⁰ Zato je porod bez asistencije bio sam po sebi rizičniji, pogotovo ako se majka nije imala razloga boriti za život neželjenog djeteta.

Sve dok nije pronađeno tijelo novorođenčeta, dok je žena bila pod sumnjom samo zato što joj je trbuh mjesecima bio nabrekao pa odjednom splas-

¹⁰⁶ Na primjedbama i objašnjenjima medicinske prirode zahvaljujem Tatjani Buklijaš.

¹⁰⁷ Jednom je odbačenom novorođenčetu pupak bio prethodno podvezan vunenom predom (*Lam. crim.*, sv. 38, f. 63).

¹⁰⁸ Vidi: pod 2.3.

¹⁰⁹ Zanimljivo je kako u jednom postupku susjeda čedomorke opisuje što je čula od primalja: "kad se djetetu ne veže pupak da umre", te da "kad se dijete rodi, ako se ne nađe ončas primalja i ... ne prireže crijevo od pupka i od kućice od djeteta da se može atraversat oko grla i uzrokovat mu smrt" (*Lam. crim.*, sv. 112, ff. 138-144v). Bez obzira što nije točno razumjela uzrok i posljedicu, njezino saznanje o tome gdje leži opasnost i što treba poduzeti prilično je adekvatno. Dijete se može odista pri rođenju ugušiti ako mu se pupkovina omota oko vrata (na pr. zato što je naglo potekla plodova voda), što se vjerojatno i dogodilo u ovome slučaju.

¹¹⁰ O ovim uzrocima smrti u svezi s postupcima zbog čedomorstva vidi: K. Wegert, *Popular Culture*: 157.

nuo, svoje je stanje mogla pripisati bolesti koja je sretno okončana,¹¹¹ a tragove poroda proglasiti snažnim menstruacionim krvarenjem.¹¹² Možemo se zapitati koliko je žena uistinu u početku mislilo da je izostanak menstruacije simptom nečeg drugog a ne trudnoće, odbijajući se suočiti s onime od čega su strahovale.¹¹³

Način izvršenja djela osvjetljava ne samo osobine roditelje, nego i društvene okolnosti u kojima je došlo do čedomorstva.¹¹⁴ U većini slučajeva koji su se našli pred sudom dijete je ugušeno,¹¹⁵ utopljeno (bačeno u more ili bunar)¹¹⁶ ili preklano,¹¹⁷ u nekima jednostavno odbačeno u zahodsku jamu¹¹⁸ ili bačeno s visine.¹¹⁹ Općenito, prednost je bila na strani onih metoda koje su izazivale brzu smrt, jer je roditelji bilo najvažnije da je djetetov plač ne oda,¹²⁰ dok je “pasivno usmrćenje” nepodvezivanjem pupka, nedavanjem hrane, izlaganjem hladnoći ili nekim sličnim načinom povlačilo

¹¹¹ Za poredbene podatke vidi: S. Faber, »Infanticide«: 258; S. Laurent, *Naitre au Moyen Age*: 158; René Leboutte, »Offense against Family Order: Infanticide in Belgium from the Fifteenth through the Early Twentieth Centuries.«, u: *Forbidden History: The State, Society, and the Regulation of Sexuality in Modern Europe*, ur. John C. Fout. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1992: 48; L. Gowing, »Secret Births«: 96-98.

¹¹² Neke žene su tragove porodajnog krvarenja proglašavale menstruacijom: “naravne stvari” (*Lam. crim.*, sv. 12, ff. 119v-167v), “ovo mi dohodi ko svakoj ženi” (*Lam. crim.*, sv. 28, ff. 237v-292). Usp. L. Gowing, »Secret Births«: 96. Naivnim se pokazao pokušaj Marije Dobud da glasine o trudnoći pobije pregledom (“hodi me pipaj jesam li bređa”), jer je primalja znala prepoznati da je maternica netom ispražnjena (*Lam. crim.*, sv. 12, ff. 119v-167v).

¹¹³ Ekstremne primjere, kod kojih je teško razlučiti je li u pitanju ženina nevješta obrana ili krajnja fiziološka neupućenost vidi: K. Wegert, *Popular Culture*: 178-179.

¹¹⁴ O tome vidi i: R. W. Malcolmson, »Infanticide in the Eighteenth Century«: 194-196.

¹¹⁵ *Lam. crim.*, sv. 13, ff. 204v-222; sv. 21, f. 206rv; sv. 37, f. 19v; sv. 53, ff. 142-234v; sv. 59, f. 99rv; sv. 64, ff. 24v-26v; sv. 72, ff. 54-78v; sv. 92, ff. 3-207v; sv. 99, ff. 229v-419v, možda i *Lam. int. for.*, sv. 72, ff. 198v-211. Gušenje je bilo najčešće prakticiranom metodom čedomorstva u Württembergu u 18. st. (K. Wegert, *Popular Culture*: 156).

¹¹⁶ *Lam. crim.*, sv. 22, f. 112v; sv. 96, ff. 24-25; možda i sv. 8, ff. 137v-175v.

¹¹⁷ *Lam. crim.*, sv. 28, ff. 237v-292; sv. 28, ff. 253-299v; sv. 141, ff. 100-151v. Usp. J. Gélis, *L'arbre et le fruit*: 419.

¹¹⁸ U javnom zahodu blizu Sv. Roka nađeno je dijete umrlo od pada (*Lam. crim.*, sv. 142, ff. 26v-29v); u zahod kapetana Vicka Piljkovića iz Orebića, sluškinja Mare s Lastova bacila je dijete, koje je izvučeno još živo, no ubrzo umrlo (*Lam. crim.*, sv. 215, ff. 78v-126). Za slične slučajeve u Francuskoj u 18. st. vidi: J. Gélis, *L'arbre et le fruit*: 419; za Nizozemsku vidi: S. Faber, »Infanticide«: 261. U jednom dubrovačkom primjeru iz 16. st. žena je rodila nad zahodskom jamom (*Lamenta de intus*, ser. 51, sv. 86, ff. 152v-154v).

¹¹⁹ *Lam. crim.*, sv. 93, ff. 160-204.

¹²⁰ Usp. Frank McLynn, *Crime and Punishment in Eighteenth-century England*. London-New York: Routledge, 1989: 112.

preveliki rizik da će izvanbračna majka biti otkrivena. Ponekad je čedomorka uspjela provesti ono što je unaprijed zamislila, a čim je u tome bila odlučnija, vještija i prisebnija, to je manja šansa da za to znamo.¹²¹ U otkrivenim i suđenim slučajevima ili nešto nije pošlo po njezinom naumu ili je postupala bez određenog plana, u panici se pokušavajući riješiti neželjenog poroda.¹²²

Usmrćenje djeteta pratilo je i pitanje kako se otarasiti leša. Postupci su bili usmjereni ili na to da dječje tijelo ne bude pronađeno, barem ne prije nego što s roditeljinog tijela nestanu znakovi trudnoće i porođaja, ili na to da se zametne trag do žene koja ga je rodila. Potonje je imalo smisla jedino ukoliko je roditelja bila uvjerena da je trudnoću uspješno prikrila, a uspješno provedivo samo ondje gdje se sumnja mogla rasprišiti na veliki broj žena (prvenstveno u gradu). Kada bi se, naime, umoreno djeteta našlo na području nekog sela, znalo se doći do majke ako ne drugačije a ono tako da se sve žene u fertilnoj dobi podvrgnu pregledu.¹²³ Zato i nije neobično da se od ukupno devetnaest neriješenih slučajeva čedomorstva čak sedamnaest odnosilo na djecu nađenu u gradu:¹²⁴ ako trag nije vodio nijednoj određenoj ženi, sud je bio nemoćan, jer se nije mogao dati ginekološki provjeriti sve stanovnice grada i obližnjih sela.

U slučajevima u kojima je istraga pokrenuta, dječji je leš bio zakopan,¹²⁵ ponekad i ispod zemljanog poda u samoj kući,¹²⁶ bačen u procijep ili jamu,¹²⁷ u bunar,¹²⁸ more¹²⁹ ili lokvu,¹³⁰ u zahodsku jamu, odbačen bez

¹²¹ Usp. R. W. Malcolmson, »Infanticide in the Eighteenth Century«: 195.

¹²² Za to je najbolji primjer Mare Sršen iz Grude. Prema priznanju danom na torturi, no ipak uvjerljivom, rodila je pred zorom u staji u kojoj je obično spavala (!), a kada se ubrzo pojavio brat tražeći da mu otvori, nožem je zaklala dijete kako ga ne bi otkrio. Nakon bratovog odlaska, leš je sakrila u škrinji u kući. Prethodni pokušaj da se pred sudom opravda izmišljenom pričom o tome da je rodila mrtvo ili da je novorođenče nehotice povrijedila pri porođaju, propao je, jer je više svjedoka vidjelo da je dijete imalo preklano grlo (*Lam. crim.*, sv. 28, ff. 237v-292). Držanje optuženice bilo je upadljivo glupo, na što je vjerojatno utjecala i panika.

¹²³ *Lam. crim.*, sv. 22, ff. 203-231 (Mali Ston); sv. 28, ff. 19-60 (Lopud).

¹²⁴ Vidi slučajeve navedene u: N. Vekarić, »Ubojstva među srođnicima«: 115.

¹²⁵ *Lam. crim.*, sv. 17, ff. 119-123; sv. 28, ff. 253-299v; sv. 33, ff. 170v-173; sv. 72, ff. 54-78v; sv. 218, ff. 45bv-127v.

¹²⁶ *Lam. crim.*, sv. 141, ff. 100-151v i sv. 157, ff. 91-96v.

¹²⁷ *Lam. crim.*, sv. 12, ff. 230-260; sv. 53, ff. 142-234v; sv. 92, ff. 3-207v; sv. 92, ff. 91-125; *Delta*, sv. 83, f. 74.

¹²⁸ *Lam. crim.*, sv. 8, ff. 137v-175v; sv. 24, ff. 94v-99; sv. 28, ff. 19-60; sv. 96, ff. 24-25.

¹²⁹ *Lam. int. for.*, sv. 72, ff. 198v-211; sv. 73, ff. 42v-97v; *Lam. crim.*, sv. 37, f. 19v.

¹³⁰ *Lam. crim.*, sv. 167, ff. 22-99.

posebnog zaklanjanja,¹³¹ odložen u otvorenom grobu,¹³² spaljen¹³³ ili bačen prascima.¹³⁴ Rješenje su nametale prilike, žurnost bi ponekad potisnula temeljitost, a dostupnost skrovišta bila bitnijom od svrhovitosti. U uspjehu prikrivanja velik je bio i udio sreće: hoće li more i gdje izbaciti djetetov leš, hoće li koja životinja ispotezati plitko zakopano tijelo, konačno hoće li se to dogoditi tek kada se po vanjskim znacima više ne bude mogao očitati fizikalni status žrtve (dozrelost, živorođenost, nasilje) a na ženinom tijelu nestanu i zadnji znakovi da je “bila s djetetom”.

3. *Pred očima sela*

3.1. *Čedomorstvo i socijalna kontrola*

Društveni stav prema izvanbračnoj trudnoći u prošlosti nije bio stalan. Istrazivanja dubrovačkog srednjovjekovlja pokazala su kako u to doba seksualni odnosi izvan okvira zakonitog braka nisu bili zazorni, te je izvanbračno roditeljstvo bilo bar u nekoj mjeri prihvatljivo.¹³⁵ Tome nasuprot, društvene su norme u razdoblju kojim se bavimo strogo osuđivale rađanje djece izvan braka. Proces promjene morala u sferi spolnosti u dubrovačkoj sredini još nije sustavno istražen, pa se ne može reći ništa pouzdano o njegovom tempu ni uzrocima.¹³⁶

U Europi ranog modernog razdoblja pokreti reformacije i protureformacije, uzajamno si predbacujući nedovoljnu moralnu čistoću, promovali su novo, strože ćudoređe. Katolička je crkva u posttridentinskom periodu tražila u vlastitim institucijama i izvan njih nove potpornje na koje bi osovala svoj moralni autoritet, društveni utjecaj i moć. Među mjerama u koje su polagane velike nade bilo je djelovanje misija, davanje većih nadzornih ovlasti

¹³¹ *Lam. crim.*, sv. 88, f. 162v; sv. 31, f. 287; sv. 57, ff. 46v-67; sv. 89, f. 51; sv. 93, ff. 160-204; sv. 99, ff. 229v-419v; sv. 128, ff. 38-63; sv. 203, f. 74v; sv. 13, ff. 204v-222 (površno zakopan u snijeg).

¹³² *Lam. crim.*, sv. 50, f. 156v.

¹³³ *Lam. crim.*, sv. 18, ff. 153-155v.

¹³⁴ *Lam. crim.*, sv. 22, ff. 203-231.

¹³⁵ Vidi: Z. Janeković-Römer, *Rod i grad*: 115-119.

¹³⁶ Neke naznake vidi u: N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe*: 92-97.

župnicima, čvršće vezivanje bratovština uz crkveni ustroj na razini župe, uvođenje katehizma i "knjigovodstva duša" (matice).¹³⁷ Dubrovačke su vlasti bile prijemčljive na te crkvene reforme, ne toliko zbog brige za sudbinu katoličanstva u južnoj Europi, koliko zato što su i same smatrale poželjnim jačanje društvene kontrole. Koliko god odnosi države i crkve kroz dubrovačku povijest bili nerijetko prožeti nesporazumima i sukobima, u odnosu na podanike obje su institucije tada težile istom cilju: discipliniranju.¹³⁸ Najrječitiji su dokaz tome odredbe državnih vlasti koje prihvaćaju i primjenjuju "tridentsku formulu" o nadzornoj ulozi župnika i bratovština.¹³⁹

U sferi kontrole seksualnosti postojala je zona u kojoj su se preklapale nadležnosti crkvenih i državnih institucija. Prve su prvenstveno bdjele nad ćudoređem, poduzimajući, međutim, gdje i neke mjere progona;¹⁴⁰ potonje su bile zadužene za represiju, ali su ponekad reagirale protiv nepoželjnog i potencijalno kriminogenog ponašanja koje još nije ni trajno ni ozbiljno prekršilo pravni poredak. Mreža socijalne kontrole povezivala je središnje vlasti (svjetovne i crkvene) i lokalne institucije, protežući se prema seoskim zajednicama.

Na selu je zapravo dolazilo do pretapanja četiriju oblika društvenog života. Selo, kaznačina, bratovština i župa ne samo da su se često teritorijalno podudarale (ili barem jedna mreža nije odudarala od druge),¹⁴¹ nego su sve tri provodile socijalnu kontrolu nad članovima iste društvene grupe. Doduše, kod svake je od ovih društvenih zajednica dominirala druga značajka: kod sela zajedništvo svakodnevice (ta "grupa" nije ni bila prožeta nekom formalnom strukturom, ali je poznavala podjelu socijalnih uloga), kod kaznačine

¹³⁷ O tome vidi sažeto u: Robert Muchembled, *Culture populaire et culture des élites dans la France moderne (XVe-XVIIIe siècle)*. Paris: Flammarion, 1978: 256-259.

¹³⁸ O tome na njemačkim područjima vidi: K. Wegert, *Popular Culture*: 166.

¹³⁹ Istraživanju recepcije postavki Tridentskog koncila u dubrovačkim propisima i statutima bratovština nadam se vratiti drugom prilikom. Ovdje ću spomenuti samo dva primjera, koja se odnose na nadzor morala: odredbe za Župu protiv sastajanja mladića i djevojaka, vjerojatno iz 17. st. (J. Lučić, »Uprava u Župi dubrovačkoj«: 369) i proglas sindika za Primorje iz 1778. da će župnik će u svakom selu imenovati nekoliko oficijala bratovštine koji će nadzirati ćudoređe (*costume dei casalini*; vidi: Josip Lučić, »Uprava u Dubrovačkom (Slanskom) primorju u doba Republike.«, u: Josip Lučić, *Iz prošlosti dubrovačkog kraja u doba Republike*. Dubrovnik: Časopis Dubrovnik, 1990: 319).

¹⁴⁰ Na pr. župnik je inicirao kazneni postupak dojavom da je Mare Bagović iz Gabrila zatrudnila sa svojim ujakom Dominikom Baletinom iz Stravče (*Lam. crim.*, sv. 58, f. 197).

¹⁴¹ O tome na primjeru Konavala vidi: Niko Kapetanić i Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala II*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 1999: 18-20 i 39.

represivno-pravni identitet (podređenost kaznenim institucijama), kod bra-tovštine zajednička pobožnost i uzajamna potpora, a kod župe uz to i ver-tikalna subordinacija crkvenim vlastima. Premda se naizgled može razlučiti polje djelovanja svake od ovih društvenih formi, u stvarnosti su se njihove aktivnosti miješale i profilirale već zavisno o poduzetnosti pojedinaca koji su ih predvodili. Ako su kaznenopravne mjere u seoskim sredinama načelno i bile povjerene kaznacu, i svaki drugi oblik kroz koji se ostvarivala društve-na kontrola - formaliziran ili ne - mogao je zaći u polje represije. Kao što se ocrtava u slučajevima čedomorstva, nekada je župnik bio taj koji je vodio glavnu riječ, češće su to bili starješine bratovštine, ili pak kaznac, a u nekim slučajevima i sami su suseljani "uzimali stvar u svoje ruke".¹⁴²

Bdijenje zajednice nad ponašanjem svojih članova počivalo je na dva stupa.¹⁴³ Prvi je bio gustoća društvenog tkanja, jer je selo zajednica života u kojoj se isprepliću niti srodnitva, prijateljskih veza i pobratimstva,¹⁴⁴ sus-jedstva, "poslovnih" i uopće gospodarskih a možda i dužničkih odnosa, sva-kodnevnih situacija koji upućuju na ispomoć i solidarnost (zajednički poljski radovi, pogreb i sl.), ili izazivaju nesporazume i sukobe (štete na usjevima i sl.).¹⁴⁵ S druge strane, seoska zajednica kao cjelina ima neki osjećaj kolektivnog identiteta i časti,¹⁴⁶ pa će i ona - kao i obitelj - držati do toga da žene

¹⁴² Taj paralelizam nadležnosti jasno se ocrtava u slučaju kada je dundo Mare Sršen pozvao nećaka (koji je bio domaćin), župnika i kaznaca da dođu pogledati novorođenče (*Lam. crim.*, sv. 28, ff. 237v-292).

¹⁴³ Uvid u čitav taj prostor društvene kontrole, prožet mnogostrukim i isprepletenim nitima ustroja seoskog života, moguć je samo utoliko ukoliko se on kanalizirao u pravosudni mehani-zam. O izvanpravosudnom kontekstu poznato nam je samo ono što je sadržano u sudskim spisi-ma, pa ako slučaj nije došao pred Kazneni sud, o njemu, nažalost, ne znamo ništa. Unatoč tom ne-premostivom metodološkom ograničenju, iz pisanog materijala ipak se naziru obrisi kontrole sela nad ponašanjem pojedinca.

¹⁴⁴ Zanimljivo je kako neke žene, osumnjičene za izvanbračni porod i čedomorstvo, pokušavaju one od kojih im prijeti opasnost (potencijalne svjedoke) neutralizirati zazivanjem svo-jevrsnog "pomajčinstva": "uzimljem te za mater moju, nemoj nikomu govoriti", "uzimam vas po Bogu za matere, recite da nije ništa" (*Lam. crim.*, sv. 28, ff. 19-60; sv. 131, ff. 105-131).

¹⁴⁵ O gustoći društvenih niti i odnosima međuzavisnosti na njemačkom selu usp. Isabel V. Hull, *Sexuality, State, and Civil Society in Germany, 1700-1815*. Ithaca-London: Cornell Univer-sity Press, 1996: 37.

¹⁴⁶ Ta se okolnost na zanimljiv način ogleda u španjolskom nazivlju, u kojem *honra* označa-va osobnu čast, a *honor* grupnu (vidi: Tomás A. Mantecón, »Honor and Social Discipline in Early Modern Spain.«, u: *Institutionen, Instrumente und Akteure sozialer Kontrolle und Disziplinierung im frühneuzeitlichen Europa*, ur. Heinz Schilling, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1999: 203-223).

iz sela budu na dobru glasu, da se okolicom pronosi kako u njih nema nemorala i lopovštine, a da se krv prolijeva samo onda kada se njome osvećuje opačina. Dakle, selo je imalo i načina i motiva i opravdanja da zaviruje u tuđi lonac i krevet,¹⁴⁷ da mjerka profil neudane djevojke i istražuje sumnjive tragove. Unutar ove općenite socijalne kontrole postojala je druga nadzorna mreža među ženama, koja je dodatno pokrivala sfere društvenog života koje su se smatrale "ženskim": seksualnost i roditeljstvo.¹⁴⁸ Nije slučajno da su se u postupcima zbog čedomorstava, obratno nego kod drugih zločina, u ulozi svjedoka pojavljivale uglavnom žene. Da li se njihovo saznanje o tuđoj trudnoći i porodu zasnivalo na povjeravanju, na napasnoj ljubopitljivosti ili kolanju glasina¹⁴⁹ ne utječe na činjenicu da je o ženi uvijek najviše znala druga žena.

Čak prije nego što je "slučaja" i bilo, selo je vodilo računa o znakovima trudnoće primijećenima u neudane žene,¹⁵⁰ stavlajući na znanje da će ga se itekako ticati rasplet te situacije. Trudnica ne samo da je bila izvrgnuta ispitivačkim pogledima i indiskretnim komentarima susjeda,¹⁵¹ već gdjekad i kakvom pokušaju da se "ispipa" pravo stanje stvari.¹⁵² Suseljani sami ili

¹⁴⁷ Iz sudskih zapisa može se razabrati da "privatnost" jedva da i postoji. Na pr. susjedi ulaze u tuđu kuću da bi iz gustijerne uzeli vodu, te se potom bez sustezanja popnu do soba na katu; suseljanin usred noći ulazi kod drugoga kako bi se napio vode; šogorica ne oklijeva ispričati kako je prisluškiavala iza vrata razgovor muževe sestre i njenog ljubavnika (*Lam. crim.*, sv. 162, f. 119 i d. prema ispisu F. Hakličke).

¹⁴⁸ O tome vidi: L. Gowing, »Secret Births«: 51-53

¹⁴⁹ Najbolji primjer kako je nastajao opasni trač jest slučaj Židovke Simohaje. Po gradu su, nekako paralelno, kolale dvije priče. Prva se glasina temeljila na malicioznim pogledima na Simohajin od bolesti naduti trbuh, pronoseći objedu da je zatrudnila u preljubu i to ili s kršćaninom ili možda s vlastitim djeverom. Druga "vijest" bila je izmišljotina da je u gradu nadeno ubijeno novorođenče. Pogani jezici te su dvije neistine spojili i zaokružili u jednu priču, koja je kod svake nove pripovjedačice imala sve više detalja; u posljednoj verziji govorilo se o "Žudijelima koji su udrili maculicam dijete u glavu", uplićući i neke elemente tradicionalne potvore Židova kao djeoubojica. Ljubopitljivost i snaga glasine bila je tolika da se žena koja je služila u toj židovskoj kući igrala detektiva i pokušavala naći tragove čedomorstva. U sudskom postupku pokazalo se da su u pitanju bila sama naklapanja: nikakvog dječjeg leša nije bilo, a Simohaja je patila od neke ženske bolesti (*Lam. crim.*, sv. 22, 163-222).

¹⁵⁰ Usp. J. Gélis, *L'arbre et le fruit*: 417; K. Wegert, *Popular Culture*: 163.

¹⁵¹ Jedna je sluškinja predbacila drugoj "kako tvoja sestra Mada ide na misu a govori se da je bređa..." (*Lam. crim.*, sv. 218, ff. 45bv-127v).

¹⁵² Susjeda koja se htjela uvjeriti u trudnoću Anice Šabadinke "silom (je) odvrtila sisu i vidjela maću veliku oko bradavice kako u svake žene brede" (*Lam. crim.*, sv. 16, ff. 68v-239). O sličnoj praksi u engleskim selima u 17. st. da suseljanke bez skanjivanja jedne drugima preglestavaju prsa vidi: L. Gowing, »Secret Births«: 91.

poglavari njihove zajednice (starješine bratovštine, župnik, kaznac) opominjali su ženu neka se ne pokuša na koji način riješiti ploda ili novorođenog djeteta,¹⁵³ a njezinog domaćina proglašavali odgovornim ako se što takva dogodi.¹⁵⁴ Državne su vlasti također od kaznaca i teklića očekivale i tražile ne samo da prijave zločin, nego im stavljale u dužnost da bdiju da do čedomorstva ne dođe.¹⁵⁵

Ni kada je djelo već bilo počinjeno selo se ne bi držalo po strani i preputilo čitav slučaj pravosudnom državnom mehanizmu, već je prijavljivalo i uhićivalo, samoinicijativno izvodilo dokaze, a ponekad i pridržavalo pravo odluke o sudbini čedomorke.

Formalno je dužnost prijave kaznenog djela počinjenog u seoskoj sredini bila na kaznacu.¹⁵⁶ Odista, u nekim slučajevima upravo je kaznac bio taj koji je obavijestio lokalnoga kneza ili kancelara.¹⁵⁷ No, u drugima prijavu su podnijele starješine bratovštine,¹⁵⁸ ili su suseljani sami osumnjičenicu privedli lokalnome knezu.¹⁵⁹ Prije no što je slučaj dojavljen državnim vlastima, seoska je zajednica obično sama nastojala utvrditi osnovnu činjenicu, tj. tko je rodio umoreno novorođenče. "Spojiti" majku i njezin porod ponekad i nije bilo teško, jer se za trudnoću znalo, ili se u nju ozbiljno sumnjalo,¹⁶⁰ pa je preostajalo jedino uz pomoć "vještačenja" provjeriti ono što se već naslućivalo.¹⁶¹ No, u nekim je slučajevima trudnoća prošla nezapaženo, pa je selo tražilo da se sve neudane žene u fertilnoj dobi podvrgnu pregledu pri-

¹⁵³ Ista je susjeda "sved kričala da ne bi što od djeteta učinila", a i drugi su susjedi Šabadinku upozoravali neka dijete čuva (*Lam. crim.*, sv. 16, ff. 68v-239). Neko je ženi "Pop stavljo prid oči da ima povnju od djeteta kad ga rodi" (*Lam. crim.*, sv. 72, ff. 54-78v).

¹⁵⁴ *Lam. crim.*, sv. 12, ff. 119v-167v. Starješina bratovštine tražio je od župnika neka naredi gospodaru da pripazi da sluškinja "ne bi što učinila od djeteta" (*Lam. crim.*, sv. 54, ff. 142-170).

¹⁵⁵ Vidi: odredbe zapisane u knjizi župske kancelarije u 17. st. (J. Lučić, »Uprava u Župi dubrovačkoj«: 369).

¹⁵⁶ O tome opširnije vidi: N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 100-102. Ivan Đuratović upozorio je kaznaca da je dužan izvanbračnu (incestuoZnu) trudnoću prijaviti sudu ukoliko ne želi zapasti u teškoće (*Lam. crim.*, sv. 112, f. 60).

¹⁵⁷ *Lam. crim.*, sv. 35, ff. 29-341; sv. 53, ff. 142-234v; sv. 72, ff. 54-78v; sv. 157, ff. 91-96v.

¹⁵⁸ *Lam. crim.*, sv. 79, ff. 80v-94v.

¹⁵⁹ *Lam. crim.*, sv. 17, ff. 119-123; sv. 31, ff. 54v-79.

¹⁶⁰ Na pr. *Lam. crim.*, sv. 12, ff. 119v-167v; sv. 16, ff. 68v-239; sv. 28, ff. 253-299v; sv. 72, ff. 54-78v; sv. 112, ff. 138-144v.

¹⁶¹ Na pr. *Lam. crim.*, sv. 12, ff. 119v-167v; sv. 53, ff. 142-234v. Usp. J. Gélis, *L'arbre et le fruit*: 418.

malja ili iskusnih žena koje bi tražile znakove trudnoće i poroda.¹⁶²

U dubrovačkoj arhivskoj građi o čedomorstvima može se ponekad nazrijeti kako je, paralelno s kaznenim procesom pred državnim sudom, tekao onaj pred licem sela. Put do presude Kaznenog suda i do društvene osude seoske zajednice nije bio isti, kao što nisu bila istovjetne ni sankcije koje su pogadale čedomorku. Primjerice, premda je u oba "postupka" mišljenje primalja imalo veliku težinu, državni se sud u dokaznom postupku mogao osloniti i na liječničko vještačenje djetetovog leša, dok se selo više oslanjalo na opće iskustvo i mnijenje o fiziološkim pojavama. Nadalje, državni je sud bio vezan dokaznim pravilima, i onim pozitivnim koja su ga usmjeravala na to kada zločin treba smatrati utvrđenim, i onim negativnim, koja su tražila da se oslobodi osumnjičenica ako neki dokaz nije potvrdio njezinu krivnju; takva načelna spoznajna ograničenja seoska zajednica nije poznavala, već se stanovište o zločinu oblikovalo na dokaznoj osnovi manje izraženih obrisa, u kojoj su se prepletale činjenice i glasine, saznanja i praznovjerje.

Premda i za dubrovačku sredinu u razdoblju koje istražujemo vrijedi da je kod teških zločina pravosudni mehanizam - jednom pokrenut - nezaustavljiv, te da si državne vlasti uzimaju u zadatak kažnjavati takve zločine, ne bi trebalo zamišljati da državne institucije ostvaruju monopol u progonu, suđenju i represiji. Pače, u slučajevima čedomorstva pokazuje se kako seoska zajednica ne ispušta tako lako iz svojih ruku odlučivanje o prijestupu svoga člana. Ne samo da suseljani ponekad oklijevaju hoće li slučaj uopće prijaviti državnim vlastima,¹⁶³ već jednom i izrijekom potvrđuju "stoga smo odlučili prikriti ovaj slučaj i kaznit je između nas".¹⁶⁴ I same bi se žene ponekad ponadale da će sve ostati unutar kruga seoske zajednice, prosuđujući da je to za njih povoljnije,¹⁶⁵ dok su druge zazirale upravo od reakcije

¹⁶² Primjerice, *Lam. crim.*, sv. 22, ff. 203-231; sv. 35, ff. 29-341.

¹⁶³ Jedan je suseljan takvo stanovište smatrao nedopustivim, te je pripremio "zato ako je ne date u ruke pravde, ja ću na vas otići na pravdu", što je imalo željeni učinak (*Lam. crim.*, sv. 79, ff. 80v-94v).

¹⁶⁴ "...Ivi conclusimo di occultare questo caso con castigarla fra di noi..." (*Lam. crim.*, sv. 12, ff. 119v-167v). Motivi u ovome slučaju ipak nisu bili pretežito načelne prirode, već je domaćin odluku suseljana "podmazao" čašćenjem pićem i obilatim milodarom župniku i župnoj crkvi.

¹⁶⁵ Anica Šabadinka rekla je nekim ženama: "što importa da vi idete na pravdu ako sam ja konfesala da sam bređa bila i da sam izvrgla" (*Lam. crim.*, sv. 16, ff. 68v-239). Rade Laletin imala je poseban razlog zavapiti neka je seljani sami kazne a ne predaju sudu, jer je dvije godine ranije, također zbog čedomorstva, iz ogluhe osuđena na smrt pa se pobjerala da će ta starija kazna biti izvršena (*Lam. crim.*, sv. 17, ff. 119-123 i *Lamenta de intus*, ser. 51, sv. 131, ff. 105-131).

svoje uže sredine.¹⁶⁶ Autonoman odnos sela prema zločinu nije se zadržavao samo na prijavi, već se ogledao i kroz pitanje hoće li privesti sudu odbjegli uhićenicu ili ne,¹⁶⁷ te hoće li uznastojati uhititi i izručiti onu koja je utekla pred izvršenjem kazne.¹⁶⁸

3.2. *Tintilini i vještice*

Prema kršćanskom vjerovanju, ljudi se rađaju opterećeni iskonskim grijehom, kojeg ih odrješuje tek obred krštenja.¹⁶⁹ Zbog toga, u društvima u kojima je smrtnost novorođenčadi bila visoka, običavalo se taj ritual upriličiti bez velikog odlaganja.¹⁷⁰ Ako je postojao razlog za bojazan da dijete neće poživjeti, prema kanonskom pravu mogla ga je valjano krstiti svaka odrasla osoba poštropivši ga vodom i izgovorivši jednostavnu prigodnu formulu.¹⁷¹ Ukoliko bi dijete umrlo nekršteno, ono ne bi bilo lišeno samo ovoze-

¹⁶⁶ "Nemojte me biti ni drpiti, meni su Gospose u Gradu, ja što uznabudem kazat ću" (*Lam. crim.*, sv. 28, ff. 19-60).

¹⁶⁷ U jednome je slučaju selo preko dvije godine trpilo optuženicu koja je za trajanja kaznenog postupka utekla iz bolnice, te je privedo lokalnome knezu tek nakon što je ponovno počinila čedomorstvo (*Lam. crim.*, sv. 17, ff. 119-123).

¹⁶⁸ Na pr. Mandu, kći Mihajla Božovog, neki su Topoljani uhitili u obližnjoj Crnoj Gori tek šesnaest godina nakon što joj je iz ogluhe bila izrečena smrtna kazna. Čini se da je u pozadini njihove iznenadne revnosti stajalo izravnjanje nekih drugih računa (*Lam. crim.*, sv. 28, ff. 253-299v; C, sv. 5, f. 106v; *Acta Consilii Maioris*, sv. 52, ff. 177v-178).

¹⁶⁹ Katolički ritual krštenja sve do 1969. sadržavao je egzorcizam zlih sila. Vidi: Henry Ansgar Kelly, *The Devil at Baptism: Ritual, Theology, and Drama*. Ithaca-London: Cornell University Press, 1985: 261-266.

¹⁷⁰ Tako se i dubrovačkim propisima, zabilježenim u 17. st. u službenoj knjizi župske kancelarije, naređuje neka se novorođenče krsti na dan rođenja (J. Lučić, »Uprava u Župi dubrovačkoj«: 370). Usp. J. Delumeau, *Le Catholicisme entre Luther et Voltaire*: 245 i 281; o drugim razlozima zašto je crkva u razdoblju protureformacije davala prednost krštenju ubrzo nakon poroda vidi: John Bossy, »The Counter-Reformation and the People of Catholic Europe.« *Past & Present* 47 (1970): 57.

¹⁷¹ U belgijskim primjerima iz 18. stoljeća izgovarala se kratka formula krštenja u kojoj se zazivalo Boga; u nedostatku boljega majka bi dijete znala krstiti i vlastitom pljuvačkom. Vidi: R. Leboutte, »Offense against Family Order«: 41. U jednom dubrovačkom slučaju iz 1695. roditeljina je majka dijete krstila prije no što su ga iznijele na put i ondje napustile (*Lam. crim.*, sv. 35, f. 104v). U drugome iz 1708. župnik je pitao primalju jesu li dijete krstili, no ispostavilo se da je rođeno mrtvo (*Lam. crim.*, sv. 53, ff. 21-27). Vidi također slučaj iz 1750. kada je majka novorođenče prije (vjerojatno prirodne) smrti krstila blagoslovljenom vodom (*Lam. crim.*, sv. 112, ff. 138-144v). Kada je 1757. dijete bačeno u košiću na obalu, osobe koje su ga našle pohitile su po blagoslovljenu vodu da ga krste ako bi bilo živo (*Lam. crim.*, sv. 128, ff. 38-63).

maljskog nego i vječnog života.¹⁷² Stoga je ubojstvo novorođenčeta teretilo počinitelja u dvostrukom smislu:¹⁷³ ulog su bile dvije ljudske duše - zločinca i žrtve. U dubrovačkom je puku to mnijenje bilo itekako snažno, i u čedomorkinoj svijesti ("još da je dijete u meni, ne bih izgubila dvije duše")¹⁷⁴ i u njezinoj okolini ("zašto izgubi i njegovu i tvoju dušu").¹⁷⁵

Samo kršteno biće smjelo se obredno sahraniti na posvećenom tlu crkvenoga groblja,¹⁷⁶ dok se tijelo djeteta živorodenog no umrlog bez krštenja zakapalo ili odlagalo bez posebnih formalnosti.¹⁷⁷ U dubrovačkom kraju obično se bacalo u more¹⁷⁸ ili zakapalo na posebno predviđenom mjestu,¹⁷⁹ obično podalje od sela¹⁸⁰ ili čak preko granice, na području Osmanskog carst-

¹⁷² J. Gélis, *L'arbre et le fruit*: 417; R. Leboutte, »Offense against Family Order«: 38. Taj motiv spominje i firentinska odluka iz 1484. o osnivanju nahodišta (R. Trexler, »Infanticide in Florence«: 100), a nešto manje eksplicitno i analogna dubrovačka odredba iz 1432. (*Liber viridis*, c. 252).

¹⁷³ I dubrovački je sud u 16. st. smatrao relevantnim za prosudbu djela to što čedomorka nije dijete prekrizila prije no što ga je bacila u vodu (C, sv. 20, ff. 16v-17v). O praksi da rodilje prije čedomorstva krste dijete ili lažu da su to učinile vidi: S. Laurent. *Naître au Moyen Age*: 160-164.

¹⁷⁴ *Lam. crim.*, sv. 54, ff. 142-170 (u pitanju je vjerojatno bio isprovocirani pobačaj u visokom stupnju trudnoće).

¹⁷⁵ *Lam. crim.*, sv. 12, ff. 230-260.

¹⁷⁶ Za poredbu vidi: Barbara A. Kellum, »Infanticide in England in the Later Middle Ages.« *History of Childhood Quarterly: Journal of Psychohistory* 1 (1973-74): 374; Silvano Cavazza, »Double Death: Resurrection and Baptism in a Seventeenth-Century Rite.«, u: *History from Crime*, ur. Edward Muir i Guido Ruggiero. Baltimore-London: The Johns Hopkins University Press, 1994: 21. Na pr. trpanjski župnik odbio je zakopati dijete koje nije bilo kršteno (*Lam. crim.*, sv. 141, ff. 100-151v), a picokara na Dančama odvrtila neku ženu od namjere da nekršteno dijete pokopa u blizini njihove crkve (*Lam. crim.*, sv. 135, ff. 13v-23). Naprotiv, dijete Anice, udovice Marina Puglia s Mljeta, koje je umrlo ubrzo po rođenju sahranjeno je na crkvenom groblju jer ga je majka sama krstila blagoslovljenom vodom (*Lam. crim.*, sv. 112, ff. 138-144v). Može se pretpostaviti da je slično bilo i s novorođenčetom koje je nađeno u razbijenom grobu u crkvi od Rozarija (*Lam. crim.*, sv. 50, f. 156v).

¹⁷⁷ S. Cavazza, »Double Death«: 21; L. Gowing, »Secret Births«: 108.

¹⁷⁸ Vidi primjere iz Brijeste (*Lam. crim.*, sv. 28, ff. 11-47v) i Čilipa (*Lam. crim.*, sv. 35, f. 104v). Slično se postupalo i s lešem samoubojice (*Lam. crim.*, sv. 42, ff. 74-97v; sv. 55, ff. 111-147; sv. 74, ff. 238v-260v).

¹⁷⁹ Nakon što je primalja obavijestila župnika da je dijete mrtvorodenče, prema njegovom naputku odnijeli su ga na mjesto kamo su se odlagala mrtvorodenčad, odnosno nekrštenjaci (*Lam. crim.*, sv. 53, ff. 21-27). Vidi također *Lam. crim.*, sv. 79, ff. 80-94v. Lopudski knez naredio je da se dijete nađeno u gustijerni zakopa na lokalitetu Hljeb gdje se obećavaju ukopavati nekrštena djeca (*Lam. crim.*, sv. 28, ff. 19-60).

¹⁸⁰ *Lam. crim.*, sv. 31, ff. 54v-79. Jedna je osumnjičenica iskazala: "a dijete bih degodi odnijela zakopati u goru kako vele mojijeh druga učine kada dijete mrtvo rode..." (*Lam. crim.*, sv. 131, ff. 105-131).

va.¹⁸¹ Osim kanonske zabrane pogreba, na takav je postupak utjecao zazor i strah suseljana, jer se vjerovalo da “nekrštenjak” zakopan na njihovoj zemlji donosi grad i loš urod.¹⁸²

U pučkome vjerovanju sredozemnog prostora, pa i u drugim dijelovima Europe, prikazi “nekrštenjaka” pripisivana su nadnaravna svojstva. Ponegdje je to bio veseli lik odan nedužnim šalama, a drugdje zločest i osvetoljubiv stvor.¹⁸³ Dubrovački će *tintilin* - kao na Mljetu - proklinjati majku,¹⁸⁴ a možda i nauditi ili usrećiti one koji mu se slučajno nađu na putu.¹⁸⁵ U njegovom su značaju spojena oba svojstva njegovih europskih srodnika: čarobnjaka i osvetnika.

Vjerojatno nećemo pogriješiti pretpostavimo li da je zazor od nadnaravnog također utjecao na odnos puka prema zločinu čedomorstva. U tradicionalnim, ruralnim društvima čedomorstvo se smatralo djelom protivnim ljudskoj ćudi. Čedomorka je pokazala moć upravljanja životom i smrću - stvorivši novi život i oduzevši ga, spojivši dvije krajnje točke ljudskog postojanja. Granica između protuprirodnog i natprirodnog u pučkom se mnijenju izgubila, te se lik čedomorke i vještice u nekim elementima stopio.¹⁸⁶ Vjerovanje da vještica dobiva snagu time što žrtvuje vlastito dijete bilo je prošireno diljem Europe, pa je tako živjelo i na dubrovačkom području. U dubrovačkim sudskim procesima protiv vještica iz 17. st. taj se element po-

¹⁸¹ *Lam. crim.*, sv. 28, ff. 237v-292; sv. 72, ff. 54-78v; sv. 92, ff. 3-207v.

¹⁸² Strah “da ne bije zlo i nas i naše polje” (*Lam. crim.*, sv. 92, ff. 91-125); “Di ćemo ovu tugu ukopat, ne bivši krštena, er je ne valja među baštine zaradi grada i zlijeh godina” (*Lam. crim.*, sv. 19, ff. 11v-16).

¹⁸³ Vidi: B. A. Kellum, »Infanticide in England«: 380; Carlo Ginzburg, *Storia notturna: Una decifrazione del sabba*. Torino: Giulio Einaudi editore, 1989: 145; S. Cavazza, »Double Death«: 22-23; K. Wegert, *Popular Culture*: 172-173.

¹⁸⁴ Tomislav Macan, »Čaranje i gatanje: Blato na Mljetu.« *Zbornik za narodni život i običaje* 28/2 (1932): 229.

¹⁸⁵ Za lik tintilina u dubrovačkom kraju vidi posebice Maja Bošković-Stulli, »Usmene pripovijetke i predaje s otoka Brača.« *Narodna umjetnost* 11-12 (1974-75): 146-147; Maja Bošković-Stulli, »Tragovi konavoskoga pričanja.« *Dubrovnik N.S.* 9/1 (1998): 14; T. Macan, »Čaranje«: 229; Vid Vuletić-Vukasović, »Prizrijevanje.« *Srpski etnografski zbornik* 50 (1934): 174-176. Lik poznat u Italiji veoma mu je sličan (usp. S. Cavazza, »Double Death«: 22-23). Za komparativni materijal s drugih hrvatskih područja vidi: M. Bošković-Stulli, »Usmene pripovijetke«: 144-147.

¹⁸⁶ Za komparativne podatke vidi: K. Wegert, *Popular Culture*: 172-173.

navljao u iskazima optuženih žena.¹⁸⁷ Dok se u nekim sredinama asocijacija čedomorka-vještica probila i u službenu penalnu politiku,¹⁸⁸ u dubrovačkoj praksi to nije bio slučaj. Međutim, u odnosu puka prema činu ubojstva novorođenčeta zadržalo se mnijenje da iza čedomorke stoji đavolska sila (*Hudoba*).¹⁸⁹

4. Pred licem pravde

4.1. U potrazi za istinom

Postupak zbog čedomorstva pokretao se odlukom suda (*ex officio*) jer se radilo o teškom djelu u kojem vlasti nisu htjele propustiti progon i kažnjavanje. Prijava je stizala raznim kanalima, kroz hijerarhijski ustrojene kaznene institucije (od kaznaca preko lokalnog kneza Kaznenom sudu) ali i na neformalnije načine.¹⁹⁰

Kazneni proces pretežito je tekao kao kod bilo kojeg drugog teškog zločina,¹⁹¹ osim što je dokazni postupak imao ponešto drugačije obrise. Premda općenita pravila dokazivanja nisu bila obesnažena, zbog prirode čedomorstva neke su vrste dokaza bile gotovo beznačajne, a neke druge postajale nezaobilaznima. Ta promjena težišta bila je prouzročena potajnošću djela, kod kojeg nije bilo očevidaca samog zločinačkog čina, već su se svjedoci mogli ispitivati samo o posredno relevantnim činjenicama (indicijima). Upravo

¹⁸⁷ U dokumentu iz 1660. kaže se: "... vogliono i Demoni, quando qualcheduna viene in Sbor ch'offerisca il suo figliolo o figliola", a jedna je vještica priznala "che ha offerto in sacrificio la sua propria figliuola, la quale gl'era unica". Vica Antićeva iz Prizdrine pak 1689. iskazuje "da ona drugoga nije izjela nego svoja četiri sina...". Vidi: Kosto Vojnović, »Crkva i država u dubrovačkoj republici.« *Rad JAZU* 121 (1895): 64-72.

¹⁸⁸ Na području današnje Belgije u 17. i 18. st. smrtna se kazna nad čedomorkama izvodila na isti način kao i nad "vješticama" (R. Leboutte, »Offense against Family Order«: 35-38); slično za Njemačku donosi K. Wegert, *Popular Culture*: 173.

¹⁸⁹ U procesu iz 1738. Marija Žuhović objasnila je čedomorstvo time što ju je "Hudoba nantala" (*Lam. crim.*, sv. 92, ff. 91-125). Za Württemberg u 18. st. usp. Mary Nagle Wessling, »Infanticide trials and forensic medicine: Württemberg, 1757-93.«, u: *Legal medicine in history*, ur. Michael Clark i Catharine Crawford. Cambridge: Cambridge University Press, 1994: 117.

¹⁹⁰ Često u spisima stoji formula da je "sucima pristigla obavijest" (na pr. *Lam. crim.*, sv. 12, f. 119v).

¹⁹¹ Vidi: N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 207-256, osobito 252-256.

zbog toga iskaz optuženice bio je ključno dokazno sredstvo, a sud ju je saslušavao u ranijem stadiju nego kod drugih postupaka, ponekad pokušavajući priznanje ishoditi i primjenom torture. S druge strane, za prosudbu djela krucijalne su bile činjenice u svezi s trudnoćom, porođajem i uzrokom smrti, te se sud relativno često obraćao za stručnu pomoć liječnicima (ranar-nicima) i primaljama.

Budući da se čedomorstvo može počinuti samo nad živućim i sposobnim za život, optuženice su često u svoju obranu tvrdile da je dijete već mrtvo rođeno,¹⁹² ili da je porođaj bio znatno preuranjen a plod još nerazvijen.¹⁹³ Nama se danas, kao i sucima prije par stoljeća, nameće pitanje jesu li osum-njičnice govorile istinu ili im se to jednostavno činilo najpametnijom obranom. Među svim primjerima kada su se optuženice tako opravdavale bit će bar koji istinit.¹⁹⁴ U stručnoj literaturi procjenjuje se da je u 18. st. vjero-jatno bilo više mrtvorodjenih nego danas.¹⁹⁵ Kod izvanbračne trudnoće taj se postotak vjerojatno zamjetno penjao, pogotovo ako se žena tijesno pod-vezivala da bi prikrila svoje stanje ili još napornije fizički radila kako bi ot-klonila sumnjičavost okoline.¹⁹⁶

U četiri postupka zbog čedomorstva sud je odlučio primijeniti torturu,¹⁹⁷ što i nije tako rijetko kako izgleda, jer je u svega dvanaest slučajeva op-tuženica osobno odgovarala pred sudom. Da bi se tortura mogla odrediti, moralo je biti udovoljeno nizu pretpostavki, od kojih je najvažnija bila ona o postojanju određenih dokaza na strani optužbe. Priručnik B. Carpzoa do-nosi niz takvih "indicija" kod čedomorstva, kao što je promjena obujma trbuha ili mlijeko u grudima, ako je još i pregled potvrdio da je žena ne-davno rodila, ili pak ženina tvrdnja da je dijete rođeno mrtvo ako je prikri-va-

¹⁹² *Lamenta de intus*, sv. 131, ff. 105-131; *Lam. crim.*, sv. 17, ff. 119-123; sv. 28, ff. 19-60; sv. 31, ff. 54v-79; sv. 53, ff. 21-27; sv. 79, ff. 80v-94v; sv. 92, ff. 91-125. Usp. za Belgiju i Fran-cusku u 17. i 18. st. R. Leboutte, »Offense against Family Order«: 46; za Englesku u 18. st. R.W. Malcolmson, »Infanticide in the Eighteenth Century«: 198.

¹⁹³ *Lam. crim.*, sv. 16, ff. 68v-239; *Lam. int. for.*, sv. 73, ff. 42v-97v.

¹⁹⁴ Na pr. porođaju Vice Hranjević prisustvovala je primalja, koja je potvrdila da je dijete rođeno mrtvo (*Lam. crim.*, sv. 53, ff. 21-27).

¹⁹⁵ O tome vidi: R.W. Malcolmson, »Infanticide in the Eighteenth Century«: 198.

¹⁹⁶ Vidi: S. Laurent, *Naître au Moyen Age*: 160; K. Wrightson, »Infanticide in European his-tory«: 10; K. Wegert, *Popular Culture*: 164.

¹⁹⁷ *Lam. int. for.*, sv. 73, 42v-97v; *Lam. crim.*, sv. 17, ff. 119-123; sv. 28, ff. 19-60; sv. 28, ff. 237v-292. Općenito o torturi u dubrovačkoj sudskoj praksi 18. st. vidi: N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 232-238.

la trudnoću i potajno rodila.¹⁹⁸ Dubrovačka praksa bila je sukladna ovim doktrinarnim postavkama. Sve su optuženice podvrgnute mučenju skrivale trudnoću i tvrdile da novorođenče nije živo došlo na svijet, a u dva slučaja nađeno im je mlijeko u prsima. U jednome procesu sud je, odlučujući o torturi, posebno istaknuo činjenicu da je optuženica mijenjala iskaz i zapadala u proturječja, a u drugome jasni su dokazi pobijali njezinu obranu da je dijete umrlo prirodno ili bilo nedonešeno.

U jednom predmetu nedostaje kraj zapisa, pa ne znamo je li mučenjem ishodeno priznanje ili ne. U dva slučaja optuženica je odolila boli i ustrajala u nijekanju svoga zločina, tj. u tvrdnji da je dijete rođeno mrtvo, a samo je jednom djelo priznala. Drugi dubrovački predmeti potvrđuju da je priznanje na mukama općenito bilo rjeđe od nijekanja.¹⁹⁹ Europska doktrina i praksa nisu bile jedinstvene u pitanju koja je pravna posljedica ako optuženik izdrži torturu i ne prizna djelo: prema jednom stanovištu koje je dominiralo u ranijem razdoblju, optuženik se time "čistio" od dokaza koji ga terete pa je trebao biti oslobođen;²⁰⁰ prema drugom stavu, koje je prevladalo u 18. st., mogao je ipak biti osuđen, ali na ublaženu kaznu.²⁰¹ U dubrovačkim slučajevima čedomorstva optuženice koje su na mukama ustrajale u poricanju djela bile su puštene iz pritvora i postupak protiv njih bio je faktički obustavljen.

Pri utvrđivanju relevantnih činjenica iz medicinske sfere sud se obraćao onima koji su mu mogli pomoći svojim stručnim znanjem i iskustvom: ranarnicima (kirurzima) i primaljama. Vještačenje pregledom i eventualnom obdukcijom novorođenčeta trebalo je odgovoriti na tri pitanja: je li dijete bilo živo rođeno, je li bilo sposobno preživjeti i je li umrlo iz prirodnih razloga ili zbog nasilja.²⁰² U nekim dubrovačkim slučajevima ranarnici su mogli sa sigurnošću potvrditi da je dijete ubijeno, dok su u drugima svoje mišljenje sročili opreznije, iznoseći samo pretpostavku i okolnosti na kojima

¹⁹⁸ B. Carpovius, *Practica nova rerum criminalium*, p. III, q. 122, tit. 19-28. Usp. također M. Nagle Wessling, »Infanticide trials and forensic medicine«: 120.

¹⁹⁹ N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 234.

²⁰⁰ Tako su određivali, primjerice, *Constitutio Criminalis Carolina* i Carpov (p. I, q. 15, tit. 39: "...si in tortura innocentiam obtinuerit..."); usp. V. Bayer, *Kazneno procesno pravo*: 89.

²⁰¹ J. H. Langbein, *Torture and the Law of Proof*: 47-48.

²⁰² Za poredbene podatke za Württemberg u 18. st. vidi: M. Nagle Wessling, »Infanticide trials and forensic medicine«: 122, a za Belgiju vidi: R. Leboutte, »Offense against Family Order«: 40-41.

se ona temelji.²⁰³ U ginekološkoj sferi, međutim, vladale su primalje, te su one bile te koje su trebale reći je li žena bila trudna i rodila.²⁰⁴ Njihov se “nalaz” temeljio prvenstveno na pregledu grudi, jer se smatralo da kolostrum odnosno mlijeko pouzdano prokazuju roditelju.²⁰⁵ Ponekad su ispitivale i druge tragove porođaja: boju i veličinu bradavica, znakove na koži trbuha (strije), tragove porođajnog i postporođajnog krvarenja, te nabrekli trbuh.²⁰⁶

4.2. *Ishod postupka i kaznena politika*

U dubrovačkom kaznenom sustavu 17. i 18. st. redovita kazna za čedomorstvo bila je vješanje,²⁰⁷ baš kao i za svako drugo “obično” ubojstvo.²⁰⁸ I u drugim europskim zemljama za taj je zločin bila zapriječena smrtna kazna, u ranijim razdobljima pogubljenje na poseban sramotan način, a kasnije

²⁰³ Dozrelost ploda prosuđivali se uglavnom na temelju kose i noktiju (na pr. *Lam. crim.*, sv. 157, ff. 91-96v). U jednom su slučaju vještaci pretpostavku da je dijete živo bačeno u more temeljili na nokticama izlomljenim u borbi za zrak (*Lam. crim.*, sv. 22, f. 112v). U drugom primjeru jedan je ranarnik bio nesiguran u uzrok smrti, dok su druga dvojica smatrala da nema dvojbe da je novorođenče ugušeno; ranarnik Domenico bio je spreman svoju prosudbu potkrijepiti i stručnom literaturom (*Lam. crim.*, sv. 21, 206rv). U zapadnoeuropskim zemljama opit živorodenosti obično se provodio vještačenjem djetetovih pluća. Ako je komadić bačen u vodu plutao, znači da su se pluća bila napunila zrakom, tj. da je dijete udahnuo, a ako bi potonuo, upućivalo bi na zaključak da je rođeno mrtvo. Vidi: M. Jackson, »Suspicious infant deaths«: 75-81; R. Leboutte, »Offense against Family Order«: 40-41.

²⁰⁴ Ipak, u jednom slučaju iz 16. st. porod vještače dvije primalje, ali i ranarnik, koji obavljao ginekološki pregled (*Lamenta de intus*, sv. 86, ff. 152v-154v).

²⁰⁵ Na pr. *Lam. crim.*, sv. 12, ff. 119v-167v; sv. 12, ff. 230-260; sv. 17, ff. 119-123; sv. 35, ff. 29-341; sv. 53, ff. 142-234v. Stane Petrova Vlahinja pokušala je lučenje mlijeka spriječiti podvezivanjem bradavica koncem, no primalje su je u tome spriječile i istisnule par kapljica kolostruma; smatrale su to toliko jasnim dokazom da je daljnji pregled bio suvišan (*Lam. crim.*, sv. 28, ff. 19-60).

²⁰⁶ “...Ovo ti guke u trbuhu koja vazda ostane za rođenjem od djeteta kad se rodi i ovo ti su sise kreate mlijeka i ovo ti je sva košulja imbratana od gnusobe od rođenja, komu davaš razumijet, ali cijeniš da ja nisam primalja pratika od rođenja” (*Lam. crim.*, sv. 12, ff. 119v-167v); “mlijeka u sisah i crne bradavice i videli smo po trbuhu raspucano, što ostaje kad se rodi i također krvavu košulju ...purga običajna što ostaje po rođenju” (*Lam. crim.*, sv. 22, ff. 203-231).

²⁰⁷ To se može posredno deducirati iz sudskih predmeta u kojima je bila izrečena oglušna presuda, a potvrdu pruža zapis u knjizi župske kancelarije (J. Lučić, »Uprava u Župi dubrovačkoj«: 369). U 16. st. barem je jednoj čedomorki izrečena kazna odsjecanja glave (C, sv. 20, ff. 16v-17v).

²⁰⁸ Da se čedomorstvo shvaćalo kao podvrsta ubojstva potvrđuje zapis iz 1582. u postupku protiv Vice Ivančić iz Stona (C, sv. 20, ff. 16v-17v).

također vješanje.²⁰⁹

U četrnaest dubrovačkih slučajeva izrečena je smrtna kazna, no uvijek iz ogluhe, jer je optuženica bila u bijegu. Od svih žena koje su se našle pred sudom osumnjičene za čedomorstvo, gotovo dvije trećine bilo je nedostupno vlastima.²¹⁰ Neke su se dale u bijeg gotovo odmah nakon porođaja, čim im nije pošlo za rukom da dijete zataje, dok su druge umakle u posljednji čas, kada su im vlasti već bile za petama. Koliko možemo razabrati iz sudskih zapisa, neke su žene nastojale uspostaviti potpuno novi život podalje od Dubrovnika,²¹¹ dok su se neke samo privremeno sklonile, a zatim vratile u zavičaj.²¹² Kako društveno tkivo oko zločinca ne mari uvijek za akte vlasti nego se ravna prema vlastitim vrijednostima, potjernica sadržana u oglušnoj presudi često je ostajala mrtvo slovo na papiru.

Ako bi zločinka protiv koje je bila donesena oglušna presuda ipak pala u ruke vlastima, u načelu bi kaznu trebalo izvršiti bez daljnjega. Međutim, analiza kaznene politike u Dubrovniku u 18. st. pokazala je da su vlasti redovito bile spremne ublažiti kaznu iz ogluhe, pogotovo ako se osuđenik sam predao.²¹³ U dva slučaja koja se odnose na čedomorstvo oglušna presuda visila je nad ženinim glavama niz godina. Kada su ipak bile uhićene, jedna nakon 16 a druga nakon 9 godina odmetništva, kazne su im relativno lako ublažene i zamijenjene zatvorom.²¹⁴ Vjerojatno se i samim vlastima učinilo

²⁰⁹ Vidi: S. Faber, »Infanticide«: 258-259; K. Wrightson, »Infanticide in European history«: 1-2; O. Ulbricht, »Infanticide in eighteenth-century Germany«: 110. Pojednostavljenje i uniformizacija penalnog sustava opća je značajka razvitka europskog kaznenog prava. Vidi o tome Andrea Zorzi, »Rituali e cerimoniali penali nelle città italiane (secc. XIII-XVI)«, u: *Riti e rituali nelle società medievali*, ur. Jacques Chiffolleau, Lauro Martines i Agostino Paravicini Bagliani. Spoleto: Centro italiano di studi sull'alto medioevo, 1994: 148-153.

²¹⁰ Od 35 osumnjičenica, 23 su bile nedostupne vlastima. O učestaloj oglusi kod najtežih zločina vidi: N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 269-270.

²¹¹ Na pr. *Lam. int. for.*, sv. 68, f. 165rv; *Lam. crim.*, sv. 13, ff. 204v-222.

²¹² To pokazuju primjeri dviju žena koje su osuđene iz ogluhe pa niz godina kasnije uhićene u vlastitoj sredini (cit. niže), te slučaj Rade Laletin, koju su suseljani uhitili tek nakon dvije godine i to kada je ponovno počinila čedomorstvo (*Lam. crim.*, sv. 17, ff. 119-123).

²¹³ N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 269-271.

²¹⁴ Mande, kći Mihajla Božovog iz Topolog osuđena je 1691. na smrtnu kaznu iz ogluhe; uhićena je u lipnju 1707, a mjesec dana kasnije na njezinu je molbu smaknuće zamijenjeno trajnim zatvorom (*Lam. crim.*, sv. 28, ff. 253-299v; *Acta Consilii Maioris*, sv. 52, ff. 177v-178; *C*, sv. 5, f. 106v). Luce Ucović je 1739. osuđena iz ogluhe na sramotnu ophodnju, stajanje na sramotnom subu, batinanje, obilježavanje užarenim pečatom i dvogodišnji zatvor; uhićena je, vjerojatno, na jesen 1748, a početkom 1749. prvotna joj je kazna zamijenjena šestomjesečnim zatvorom (*Lam. crim.*, sv. 92, ff. 3-207v; *C*, sv. 6, f. 186v).

da nakon toliko vremena nema smisla inzistirati na pogubljenju, bez obzira što se osuđenice nisu same predale.

Nasuprot velikom broju oglušnih presuda, u svega dva procesa zbog čedomorstva izrečena je presuda optuženici koja je bila u rukama vlasti. Obje su presude bile osuđujuće, no nisu izrečene smrtne kazne. U slučaju Marije Žuhović, čija je presuda glasila na jednogodišnji zatvor, vjerojatno se radilo o tzv. "osudi radi kompenzacije pritvora". U biti, djelo koje joj je stavljeno na teret nije dokazano: utvrdilo se da je zatajila porod i sakrila leš, no trudnoća nije bila izvanbračna ni prikrivana, a na dječjem lešu nije bilo tragova nasilja, tako da se čini uvjerljivim da je dijete rođeno mrtvo. Dakle, bilo bi za očekivati da bude oslobođena, ili barem da postupak protiv nje bude (privremeno) obustavljen. Međutim, dubrovačka je sudska praksa nerijetko u sličnim slučajevima ipak izričala osuđujuću presudu, no na zatvor točno onolikog trajanja koliko je optuženik već proveo u tamnici za vrijeme trajanja postupka.²¹⁵ Takvim "kompromisnim rješenjem" osuđenik u pravilu ne bi bio nezadovoljan, jer bi ipak bio pušten na slobodu, a sud bi držanju u pritvoru naknadno pribavio zakonit okvir. U drugom predmetu okončanom osudom, Mari Sršen izrečena je kombinirana kazna na šibanje, obilježavanje užarenim pečatom na stupu sramote, dvogodišnji zatvor i doživotni izgon s područja Republike.²¹⁶ Ova kazna ne može se nipošto ubrojiti među blage, ne samo zbog trajnog isključenja iz zajednice, nego i zbog vrlo snažnog učinka kazni osramoćenja.²¹⁷ Ipak, osuđenica je pošteđena smrtne kazne premda su je teretili vrlo ozbiljni dokazi, među kojima i vlastito priznanje,²¹⁸ te unatoč tome što je njezino djelo bilo osobito krvavo. Iz okolnosti navedenih u zapisniku ne vidi se niti jedan poseban razlog za ublaženje kazne. Nameće se pomisao da je sudska praksa djelo čedomorstva promatrala ipak drugačije nego ubojstvo odraslog bića, te zato odustala od kapitalne osude.

²¹⁵ O tome vidi: N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 216-217.

²¹⁶ *Lam. crim.*, sv. 28, ff. 237v-292. Općenito o dubrovačkom kaznenom sustavu u 18. st. vidi: N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 139-206; o izgonu napose 152-155; o zatvoru 165-180; o izlaganju na stupu sramote: 160-162; o batinanju 151-152; o obilježavanju pečatom 150-151.

²¹⁷ I sama je Mare Sršen u molbi za pomilovanje predlagala da joj batinanje i obilježavanje pečatom bude zamijenjeno desetogodišnjim zatvorom. O težini kazni osramoćenja vidi opširnije u: N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 199.

²¹⁸ Propuštanje redovite sankcije ne može se, stoga, pripisati nemogućnosti suda da udovolji stroгим dokaznim zahtjevima. Usp. N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 221-223.

Od svih slučajeva čedomorstva koji su se u razdoblju 1667-1808. našli pred dubrovačkim sudom u ama baš nijednom okrivljenica nije obješena, ali ni izričito oslobođena. Uz dvije spomenute iznimke, prave presude i nije bilo, jer su i osude iz ogluhe tek prividno zatvarale slučaj. Gotovo svi procesi zbog čedomorstva zastali su u prostoru između dva krajnja ishoda. Načelo da kazneni postupak mora biti nedvosmisleno okončan ili osuđujućom ili oslobađajućom presudom relativno je novo u povijesti kaznenog procesnog prava, uvedeno radi optuženikove pravne sigurnosti. U dubrovačkoj sudskoj praksi ni inače znatan broj postupaka nije završavao nikakvom formalnom odlukom, jednostavno se prekidajući u nekom procesnom stadiju.²¹⁹ U nizu lakših slučajeva može se pretpostaviti da se optuženik nagodio s oštećenikom, a kako javnog interesa za progon i kažnjavanje nije bilo, proces se jednostavno ugasio.²²⁰ Kod čedomorstava radilo se o nečem drugom: javni poredak imao je itekakav interes za progon, no sud nije uspijevaio udovoljiti dokaznim standardima koji su se zahtijevali za izricanje osuđujuće presude. Budući da je bilo ozbiljnih elemenata za sumnju, no ne i dovoljno za osudu, sud bi postupak održao trajno otvorenim.²²¹ Ako bi se pojavio neki novi bitan dokaz u korist optužbe, proces se mogao jednostavno "odmrznuti" i nastaviti bez daljnjih formalnosti. Kako je daljnji tijek predmeta bio potpuno neizvjestan, pritvorena optuženica bila bi puštena na slobodu.²²²

Vraćajući se početnim razmatranjima o utjecaju dokaznih problema na oblikovanje čedomorstva kao zasebnog kaznenog djela, može se reći da su teškoće utvrđivanja bitnih činjenica u jednakoj mjeri krojile politiku vođenja postupka i kažnjavanja, jer su nedovršeni procesi bili pravilo a ne izuzetak. Doda li se tome podatak da sud često nije mogao optužnicu usmjeriti prema nijednoj određenoj ženi, te činjenica da su "otkrivene" čedomorke redovito izmicale ruci pravde, nije pretjerano ustvrditi da je prinos dubrovačkog pravosuđa suzbijanju čedomorstava bio minimalan.

²¹⁹ Vidi: N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 241-242.

²²⁰ N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 267-268.

²²¹ Na pr. *Lam. crim.*, sv. 79, ff. 80v-94v. Zbog dvovrsnih kaznenih upisnika (v. gore), ove "otvorene postupke" ne može se uvijek pouzdano identificirati.

²²² *Lam. crim.*, sv. 31, ff. 54v-79.

“TWO LOST SOULS”: INFANTICIDE IN THE REPUBLIC OF DUBROVNIK (1667-1808)

NELLA LONZA

Summary

This article examines the social, anthropological, and legal aspects of infanticide in the Republic of Dubrovnik (1667-1808) and sheds light more generally on attitudes towards unwanted parenthood (contraception, abortion, foundling homes, adoption, etc.). The women who committed infanticide were not particularly young and were usually misled in their belief that their sexual relationship would eventually be crowned with marriage. Almost half of them were domestic servants who resided with master's household. The basic motives underlying infanticide were shame and fear, caused by the conditions prevailing in an extended family with a dominant male household head and fairly limited prospects within the community (especially when it was rural). The family's reaction to a child born out of wedlock was often extremely severe (and went as far as banishment from the household or even murder), for the reputation of other members was at stake, markedly the men who were responsible for keeping the women's sexual behavior in conformity with established moral codes and customs.

The village community strictly controlled individual moral behavior, particularly in the period following the Council of Trent. There were a number of closely knit systems of social control (fraternities, parishes, territorial units *kaznačine*, etc.), along with more informal networks such as women's mutual surveillance. The realm of one's privacy was practically non-existent. The village kept an eye out for any signs of pregnancy; warned and reprimanded; investigated cases of infanticide; and imposed sanctions, often acting completely independently of the legal authorities. The general attitude towards infanticide was additionally permeated with the belief that infants who died unbaptized possessed supernatural abilities.

In Dubrovnik the crime of infanticide was not regulated by law but through judicial practice, primarily because of the specific procedural features (difficulty in establishing proof, the importance of medical expertise). The bulk of female offenders were on the run and were prosecuted in absence. For this reason capital punishment usually could not be executed, and over the years, the Ragusan authorities gradually showed their readiness for a compromise with the felon through pardon.